

Årskrönika 1990

ISSN 1101-7228

HÖLÖ-MÖRKÖ
HEMBYGDS-FÖRENING

KOPIA FRÅN FÖRENINGENS SAMLING
 UR AUKTIONS PROTOKOLL 1865
 FÖREMÅL, PRIS, KÖPARENS ADRESS OCH NAMN
 FORTSÄTTNING PÅ SISTA BLADETS INSIDA.

		Tpt 182.20		
26	1 kjortel	—	6. 5.	Stoltz, Pij. Sophia Caseldottin
27	1 — " —	—	4.	Jerna, Sibbla Pij Johana Pettersson
28	1 — " —	—	6 15.	Stoltz, Pettersson, Henrik. Nilsson
29	1 klädning	—	4 5.	Tombura, Albertina Lindgren
30	1 kläd	—	3 25.	Pettersson, Sten Nilsson
31	1 kläd	—	4.	de Köpare
32	1 kjortel	—	8 20.	Dahl, Stald. Joh. F. Larsson
33	1 — " —	—	9 25.	Bäntman, Wägers Gustaf
34	1 kofta	—	2 20.	Dahl, Stald. Joh. F. Larsson
35	1 — " —	—	1 50.	Berg, Fr. Joh. E. Ersson
36	1 Mantel	—	1 15.	Nyberg, Skölden Ljunggren
37	1 Schawl	—	2.	Berg, Fr. Joh. E. Ersson
38	2 Halsdukar	—	2.	de Köpare
39	2 — " —	—	1 80.	Nyberg, Skölden Ljunggren
40	2 — " —	—	1.	Pettersson, Henrik Nilsson
41	2 — " —	—	7. 5.	Hemsta, Carolina Olofsson
42	2 — " —	—	1 50.	Nyberg, Skölden Ljunggren
43	2 — " —	—	1 15.	Berg, Fr. Joh. E. Ersson
44	2 — " —	—	95.	Hemsta, Sophi W. Friberg
45	1 Mant Sidväscho	—	5 75.	Litalby, Stald. A. G. Andersson
46	1 — " —	—	2 20.	Löf, Wagnard, Ch. Ch. Tuoholin
47	1 Sidväscho	—	5.	Lundström, B. And. Ersson. Gustaf
48	1 — " —	—	4 65.	Löf, Gunnar Hans
49	1 — " —	—	1 50.	Nyberg, Skölden Ljunggren
50	1 — " —	—	1 20.	Stef, Fr. Eriksson Berg
51	1 förkläde	—	1 10.	Hemsta, Pij. S. W. Friberg
52	2 förkläden	—	1 15.	Merby, M. Lovis Olofsson
53	2 — " —	—	1 25.	Litalby, Stald. Ch. Nilsson Gustaf

Tpt 256.55

Vi lever nu i en tid som är så föränderlig, att den ena månaden inte är den andra lik, inom snart sagt alla områden. Det gäller såväl Världs som inhemsk politik. Skolan ska förändras, försvaret skäras ned, sjukvården effektiviseras...Det går att peka på det mesta och nog gör det väl oss människor förvirrade, stressade, oroliga.

Nu, just nu 1991 är det då kanske viktigare än någonsin att kunna känna TRYGGHET. Den förekommer och upplevs olika i olika åldrar. Det lilla barnet med tummen i mun och en vuxens hand att hålla i. Skolbarnet som har en "bästis" en riktig vän att anförtro sig till. Ungdomen som kommer ut i vuxenlivet, på nära håll stiftar bekantskap med opålitlighet och falskhet, har sin TRYGGHET i att komma hem till mamma och pappa. Den vuxne känner TRYGGHET i sin livserfarenhet och kunskap.

Gemensamt för alla är dock hemmet och hembygden den genuina TRYGGHETEN, en fast grund att stå på, där lugn och ro råder.

I en landsbygd som Hölö-Mörkö är det en nackdel, att det inte kommer en buss varje timma, att vi inte kan få bensin till våra bilar eller klara bankaffärerna. Dessa överträffas dock vida, av långt värdefullare företæelser.

Även om alla i vår bygd inte är nära bekanta, så känner vi igen varandra och kan upptäcka en främling i oönskat ärende. Det är en TRYGGHET att anonymitetens täckmantel saknas i vår bygd, här finns ännu respekt för annans egendom.

En lisa för själen är de stora strövområdena, med flora och fauna som vida överträffar riksgenomsnittet. Höga berg med fina utsikter, skogar fyllda av bär och svamp. Myrar, små insjöar, synnerligen lämpade för bad. Östersjöns bräckta vatten med närheten till fiske året runt. Båtplatser, klippor och skär med saltstänkta simturer. Det finns ett "smultronställe" efter var och ens egen smak, där man i enskildhet kan stärka kropp och själ, det är TRYGGHET. Historiska minnesmärken förekommer i oräkneligt antal, vilket ger en behaglig känsla på trygg svensk mark, sådan den formats för länge, länge sedan.

Jag tackar alla medlemmar, styrelse som övriga för det gångna året 1990. Mitt första år som ordförande har präglats av en stark hembygdskänsla, med många olika aktiviteter. Bl.a. Tullgarnsdagen, som i år rönt ett stort intresse, med ett helt nytt inslag. "Caféhörnan" där äldre personer med anknytning till Tullgarn berättade om flydda dagars liv. I den deltog Olle Revander, Ingeborg Eriksson och Olle Tell. Minnen varvades till "Spelmanslåtar" framförda av Södertälje spelmanslag.

En annan aktivitet som genomfördes under hösten, var samarbetet med Hölöskolan, då samtliga elever i de nio klasserna fick besöka vårt levande museum, som ett led i skolundervisningen och se, men även känna på hur livet kunde "te sig" under självhushållningens tid i Hölö-Mörköbygden. Mellanstadieklasserna (fyra st) guidades dess utom vid rundvandringar till några närliggande fornlämningar. Att eleverna uppskattade detta framgår i en särskild artikel i denna årskrönika, där några av teckningarna tillsammans med uppsatser publicerats.

Salpetersjudningen beskrivs i en sakligt underbyggd redogörelse, av en intresserad medlem, som tillfört mycket till vårt historiska forskningsarbete om vår bygd. Själv gör jag ett försök att definiera torpbebyggelsen i en uppsats. Det är en "välmatad" krönika vi presenterar, där jag särskilt vill rekommendera er att läsa de olika berättelserna, som med en innerlig värme och känsla beskriver livet i en knappare, men säkert TRYGGARE och mer harmonisk tid än dagens....

Jag känner glädje och stolthet över mina medarbetare som tillsammans lyckats så väl, med denna skrift som vi betraktar som tidlös och därför är vår förhoppning att den fyller en plats i ert eget "bibliotek".

Vi inom styrelsen känner att vårt arbete är viktigt och att även övriga medlemmar får möjlighet att medverka i verksamheten. Tack för det gångna året och väl mött på det nya.

Einar Ericsson.

OM SALPETERSJUDNING OCH SALPETERSJUDARE

I RIKET--OCH ÄVEN I HÖLÖ.

Salpeter=Kaliumnitrat KNO_3 .
 Salpeter betyder ordagrant
 "klippsalt"
 Araberna kallade den "snö från Kina."
 Den användes främst vid gamla tiders
 kruttillverkning, och senare som
 jordförbättringsmedel.

Av C.E.Jonsson.

Ref:Kungl.förordningar 1746 o1747.
 Originalhandlingar i krigsarkivet
 och tekniska museets arkiv,samt
 skrifter av A.Lindberg och S.Klingström.

Då jag för några år sedan påbörjade min släktforskning,trodde jag mig,som stockholmspojke,vara kommen från Södermalms gator och kvarter. Jag fann dock snart att jag hade djupa rötter i den sörmländska myllan.

I Hölö och Mörkö hade mina förfäder framlevt sitt liv som torpare och småbönder.Dessutom fanns där en indelt ryttare.Platser som Påläng, Winterhälla och Gryt m.fl. har blivit välbekanta för mig!Så långt man kan följa prästernas nogranna anteckningar långt ner i 1600-talet,har de mina fötts,levt och dött i dessa socknar.

Ryttaren Nils Helleberg innehade sin tjänst i 40 år,och blev efter sitt avsked orgeltrampare i Hölö kyrka.Han har med sin familj,i mitten av 1700-talet,bebott grenadiertorp n:o 17 i Helleby rusthåll.Detta torp har legat en tid vid Helleby Krog,en tid vid Djupvik.Man kan i mantalslängden utläsa att han,som granne hade en SALPETERSJUDARE.

Min nyfikenhet har drivit mig att forska något i vad en sådan person kan ha sysslat med.Det visade sig att mycket fanns i våra arkiv,och inom litteraturen,beträffande denna,nu försvunna,hantering.Jag skall här försöka delge föreningens medlemmar något av vad jag inhämtat.

Då eldvapen,under 1400-talet började användas i Sverige importerades det nödvändiga krutet.Men ganska snart anlades salpeterverk och krutfabriker i landet.Krut tillverkades av 5 delar salpeter,1 del träkol och 1 del svavel.Variationer förekom för "större byssor" och kanoner.

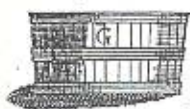
Redan Konung Gustav Wasa ålade den jordägande befolkningen i Sverige och Finland att bistå Kronan i anskaffandet av den för krut nödvändiga salpeteren.Han bestämde att den under fähusen och gödselstackarna befintliga jorden,skulle anses som"Regale"och alltså tillhörig Kronan.De kringresande salpetersjudarna skulle äga rätt att utgräva och bortforsla denna jord,som var en viktig del i den blandning som användes vid salpeterstillverkningen.Vissa andra skyldigheter föjde också för den jordägande befolkningen.Noteringar finnes om att varje hemman skulle leverera ett lass ved,en halv spann aska, en kärve långhalm,samt bestå transporten av gödseljorden till bearbetningsplatsen.Dessa bestämmelser har skiftat under århundradena, men alltid varit föremål för tvister mellan bönderna,sjudarna och myndigheten.Väl förståeligt.Mycken skog skövlades,och salpeter och gödseljord hade säkerligen kunnat användas bättre inom jordbruket.Forskare ha anfört den åsikten att förfaringssättet tidvåg bidrog till de ofta förekommande missväxterna."Landsfadern" Gustav Wasa påbjöd Också att annan mullrik jord skulle användas till salpeter.Sålunda användes kyrkogårdsmull,speciellt från kloster.Krönikeskrivaren Johannes Messinius fann det "synnerligen okristligt att bortskjuta sina förfäder,"Saken är belagd även i andra skrifter, men nya regler infördes så småningom.

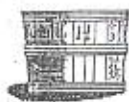
Salpeterkittel av koppar
 från Finland,den enda be-
 varade.

Plan of Siudningshuset.

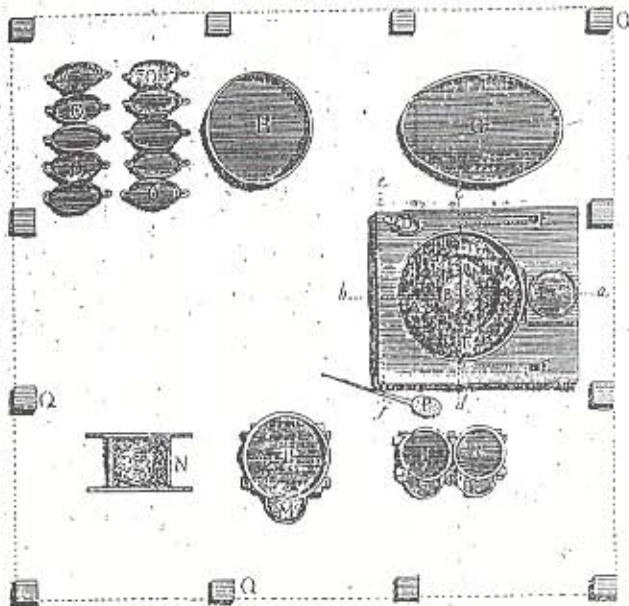
Facade of Rå
lutkaret G.

Rå Lutkaret

Åskbjör med
Hörsnats björ

Profil of Linien a.b.

Profil of Linien c.d.

Facade of Siudningshuset

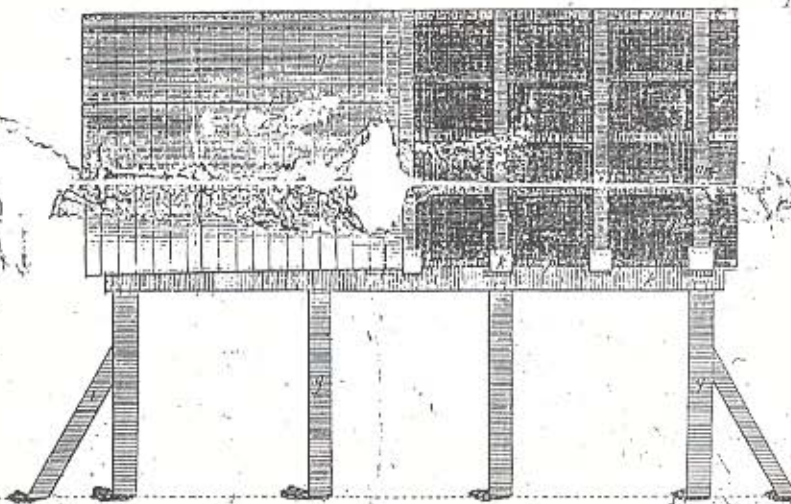
Fällständer med
Hörsnats björ

Korg til Saltpeterens
rinnings och skålar

Bunker til Salt-
peter västen

Profil of Linien e.f.

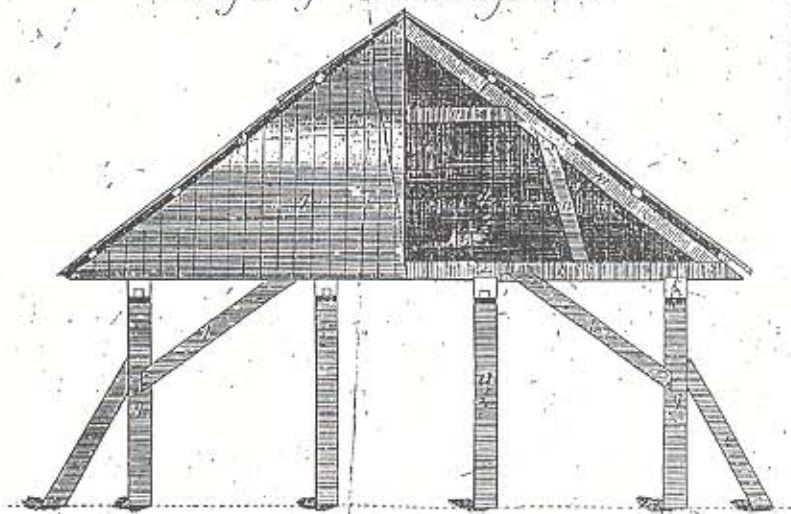

Plan of Avloren
til Ugnen

Profil of Siudningshuset

Stum Skäl

Scala of Svenska Alnar til Plan och Profiler

Söfklaring

Öfver hoffogade Sivånns Tabeller.
Tab. I.

Explication til Plan N:o 1.

- a. Stolpar rellade, byparemellan Bråder eller klusvot. Gårde infattes.
- b. Ingångar i Saltpester-Sadan.
- c. Jordsångar spejige ofvånar, stalande at sidorne.
- d. Jordsångar flata ofvånar som Krydd-gårds-Gångar.
- e. Gångar emellan och omkring Jordsång-gård.
- f. Urin-Kar.
- g. På Lut-Karet som afvæn kan brukas vid Jordens anskufning.
- h. Jordlafnings Kar.
- i. Underfas Karen.

Explication til Profilen och Façaden N:o 1.

- a. Stolparne under Taklaget.
- b. Takrefningen.
- c. Winds Kappa.
- d. Stål.

- d. Stålmng af Lutkaret och Jordskara med Underfas-Karen.
- e. Dpningen på Sadan med Lufkor.
- f. Ingång til Sadan.

Explication til Plan N:o 2.

- a. Stenpelare af Gråsten eller Tegel.
- b. Stolpar rellade på båda sidor om Stenpelarne.
- c. Beflådnngen af Bråder emellan the rellade Stolpar.
- d. Jordsångar flata ofvånar som Krydd-gårds-Gångar.
- e. Store Gånghet emellan Jordsångarne.
- f. Småre gångar emellan och omkring Jordsångar.
- g. Urin Karen.
- h. Ingången i Sadan.

Explication til Profilen och Façaden N:o 2.

- a. Sten Pelare.
- b. Stolparne.
- c. Beflådnngen.
- d. Lufkorne.

- e. Takrefningen.
- f. Winds-Kappa.

Explication til the Större Profil och Façade Ritningar.

- Profil N:o 1. är halftwa Gafvelen af Sadan på Stolpar med thes Takrefning.
- Façaden N:o 1. är en del af Saltpester-Sadan på Stolpar med thes Taklag.
- Profil N:o 2. är halftwa Gafvelen af Saltpester-Sadan på Stenpelare.
- Façaden N:o 2. är en del af Saltpester-Sadan på Stenpelare med thes Taklag.

Tab. II.

Explication öfver Plan til Studningshuset.

- A. Thén inmurade Studnings-Bannan.
- B. Bål-Åmbaret uti Bannan.

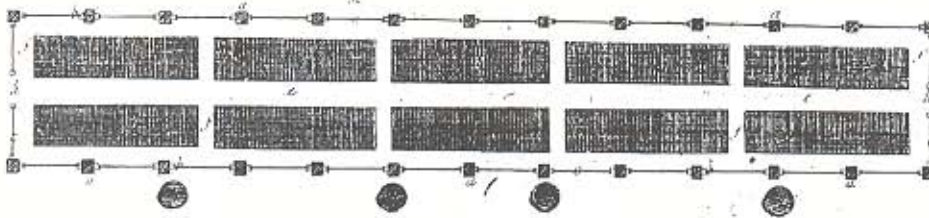
Plan af Saltpetter Plant Ladan på Stølpær N° 1.

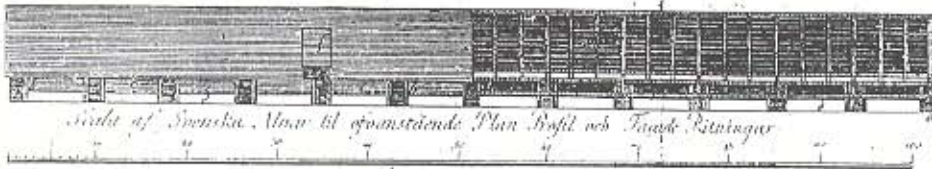
Profil och Façade af Saltpetter Plant Ladan N° 1.

Plan af Saltpetter Plant Ladan på Murpelare N° 2.

Profil och Façade af Saltpetter Plant Ladan N° 2.

Scale af Svenska Alnar til ovenstående Plan Profil och Façade Ritninger

Tydeligere Profil och Façade til ovenstående Ritninger

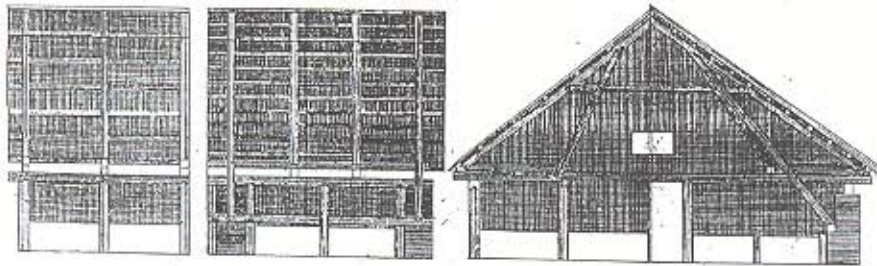
efter større Scale

Façade N° 1

Façade N° 2

Profil N° 1

Profil N° 2

Scale af Svenska Alnar til ovenstående større Ritninger

- C. Spå-Tunhan på thes sot.
- D. Skål at samla skum uti.
- E. Dragtrören uti-Muren.
- F. Stång tvärdt öfver Bannan hwarwid
Köle-Embaret bindes.
- G. Drott Kar til Må Lutens samling.
- H. Rundt Kar til samtina och flere föresat-
tande behof.
- I. Uffebyttor, med
- K. Undersag-byttor.
- L. Gullända, med
- M. Undersag-bytta.
- N. En Korg lile Numlesil til rå Saltpe-
rens afrimning och skögmning.
- O. Bunkar til Saltpetet-wärten.
- P. Skumsef.
- Q. Stolpar under Taket.

- Explication öfwer Profilerne til Ugnen.*
- a. Öpningen til Eldstaden och Wädné
inläggande under Bannan.
 - b. Sielfwa Eldstaden. c. Öp

- c. Öpningar hwarigenom Ugnan nedfaller
på nedra botten under hwarstwert
som öfwen tienar til Draghål.
- d. Undra hwarstwert för Drag och Ugnas
uttagande.
- e. Sielfwa Årilen för Eldstaden med thes
Draghål c.
- f. Dragtrören som gå up igenom Mu-
ren.

*Explication öfwer Facaden och Profilen
af Stjernings-buset.*

- g. Stolpar som nedgräfwes i Jorden och
hwar på Taklaget fästas.
- h. Sten til Stolparnes fästande i Jorden.
- i. Stöder emot Stolparne.
- k. Wielfar som intappas och sållas öfwer
Stolparne.
- l. Enc-Stöder under twär-Wielfarne i
Suset.
- m. Takkölar. n. Stöd

- n. Stöd under Takkölarne.
- o. Twärband emellan Takkölarne.
- p. Spieslor eller Iskter til Brädrernes fast-
spisande på Taket.
- q. Beskådnigen af Bräder så wäl på sielf-
wa Taket som Gaffarne.
- r. BrådNarswien på Taket och Gaffarne.

Att salpetern var en dyrbar vara förstås bäst med en jämförelse. Sålunda kan man i ett kungligt brev av år 1551 utläsa att ett skeppspund salpeter (170kg) kostade 140 mark, vilket motsvarade 53 tunnor råg, eller 4 tunnor smör.

I olika former har sedan salpetersjuderiet funnits kvar, i vissa landskap som binäring till jordbruket. I delar av Norrland och i Finland förekom salpetersjuderi ända in på 1890-talet. Sedermera kom chilesalpeter och man övergick också till "bomullskrut".

Salpetersjuderiet omorganiserades och rationaliserades och var under en lång tid en del av indelningsverket. På 1700-talet var salpetersjuderiet intensivt i Småland, och de småländska sjuarna hade ett gott anseende såsom skickliga i sitt yrke. En mera planmässig hantering av salpeterjorden och dennas bearbetning till färdig produkt, började i mitten av 1700-talet. Nogranna beskrivningar utfärdades, och speciella salpeterlador uppfördes efter ritningar av experter. Stora, säkerligen dyrbara, kopparkittlar tillverkades. Räkningar finnes bevarade över reparationer, och sjudarna voro personligen ansvariga för att kittlarna höllos i gott skick.

Kronan uppmuntrade anläggandet av salpeterlador, och lämnade råd och anvisningar samt förmånliga lån till betrodda personer som anmodades att driva salpetersjuderi vid sidan av det indelta "salpetersjuderiverket".

I dokument som vi inom föreningens "torpgrupp" haft tillgång till, har vi funnit dessa ritningar och instruktioner. Vi ha även haft nöjet att delge forskare och museifolk dessa ritningar, vilka tydligen ej varit allmänt kända. Vi återge härintill några av dessa.

Själva hanteringen av de produkter som tillsattes jord och mylla förefaller oss i dag minst sagt motbjudande. Inte heller den tidens människor fann den särskilt tilltalande. Sålunda skulle tillvaratagas, inblandas och bearbetas allehanda fruktansvärda ting. Förutom den nämnda gödseljorden användes självdöda djur, slaktavfall, ben och hudar, döda skaldjur, fisk, blod, och köksavfall. Dessutom, för en särskild process, torra och våta excrementer från människor och djur. Urin, byklut, aska och kolstybb. Växtdelar och gyttja. Allt detta varvades med krossad murbruk, kalk och rikligt med kross från tegelsen och tegeltak.

Beträffande det sistnämnda tegelkrosset kan man ju förvänta att detta är det enda som kan tänkas finnas kvar på platsen för en sjuderiprocess något hundratal år senare. Medlemmar i vår "torpgrupp" har också i DJUPVIK över ett begränsat område kunnat iakttaga en hel mängd tegelkross, som mycket väl kan tänkas vara rester efter en salpetersjuderihantering i någon form. Med tanke på att det, dokumenterat, funnits en salpetersjudare bosatt här, vågar vi oss på en gissning att platsen i varje fall är värd en närmare undersökning.

"ALT KOKSALT; SALLAKA; SALTSJÖVATTEN OCH URIN BÖR INNAN THE BRUKAS TIL JORDBLANDNINGEN, FÅ NÅGON TID FÖRSKILT, OCH GENOM FÖRUTNELSE, GÅSA OCH UPLÖSAS TIL THESS THE BLIFWA ILLA STINKANDE-----"

"NÄR ALLE FÖRENÄMDE MATERIALER WARDA SAMMANBLANDADE, SÅ AT THE FÅ GÅSA, RÖTA OCH UPPLÖSA HVARANDRA, SÅ WÄXER THERAF SALTPETER, HWILKEN SEDERMERA GENOM WATTEN, THERAF LAKAS, SAMT GENOM KOK OCH KRÄMPNING FRAMBRINGAS."

Kongl. Maj:ts Sörordning,

Angående

Salpetersjudarnes förbränd- de under tienstgörandet.

Utsöndrad i Stockholm i Nåd-Communens Den 10 Februarii

S FRIEDRICH
 med Guds Nåde
 Sveriges, Göttes
 och Wendes, Ko-
 nung etc. etc. Landt Grefve
 til Hessen etc. etc. Giöre witterligt.

" Giöre witterligt, att som the angående Saltpettersjuderiet härtills utgångne förordningar, icke i allt så noga föreskrifvna, hwaruti Sjudarnes skyldighet i theas thienst förrättande egenteligen består och för hwad the isynnerhet böra taga sig till wara, såsom straffbart och skadeligt för thet, med stor kostnad inrättade Saltpettersjuderiwärdet; Så prövar Kungl. Maj:t i nåder nödigt, at så wäl till samtliga Wärmästarenes och saltpettersjudarnes underdånige efterlefwnad, som allmän underrättelse för the Åboer, på hwilkas hemman sjudning skier, stadga och förordna som följer. "

De personer som hade till yrke att hantera allt vad som ovan uppräknats, blev naturligtvis präglade av sin hantering. De hade inte bara ett ohygieniskt och lågt värderat yrke. De var också illa sedda av bönderna för vad dessa upplevde som ett intrång av myndigheterna.

Carl von Linnés far, kyrkoherde Nicolaus Linneüs, kallades till domkyrkokapitel, där han fick en allvarlig "admonition" att inte släppa fram till Herrens Heliga Nattvard "Salpetersjudare från Loshult, fasliga svärjare och liderliga drinkare och bolare"

De hade kanske anledning att vara allt detta. Deras arbete var inte mer aktat än rackarens och straff-fångens. Det förekom också salpetersjuderi inom vissa tiders "fångvärd". P. A. Fogelström har uttömmande beskrivit hur t. o. m. kvinnliga fångar under fruktansvärda förhållanden arbetade på en privat anstalt vid Kungsholmen i Stockholm.

Arbetet var således ej eftertraktat. Tvångskommenderingar var vanliga. År 1638 beslöt "Riksrådet att tillbjuda the öfwer Danska grentzen förrymde knecktar pardon, att komma tillbaka över gränsen" och vare fria från ytterligare "knecktejänst så framåt the vele med kättlar gå omkring" och sjuda salpeter.

År 1746 Utfärdade Kungl. Majt. en förordning om "Salpetersjudarnas förbrytelser itjänsten. Där var ord och inga visor. Förutom beskrivning över skyldigheter, anges straff för olika förseelser, och försummelse. Vanligt var att genom Profossens anlitande, erhålla så många par spö som svarade mot värdet av den skada man åstadkommit genom att ex. vis lämna en panna obevakad. Vid upprepad förseelse dubbletades straffet, samt sattes den försumlige till knekt vid närmaste regemente, utan lega eller handpenning. Skulle någon sjudare ertappas med att överge sjudningsarbetet för annat privat arbete, exempelvis hö- eller sädesbärgning, straffades han med böter av 10 Daler silvermynt, varav hälften gick till angivaren!!

Andra gången straffades han med dubbla summan, eller så många par spö som svarade mot penningarna. Sjudarna var ålagda att från MAJ till Mickelsmäss tillverka 10 lisspund d. v. s. ung. 85 kg. luttrad (renad) salpeter. Om icke detta utfördes fick han "plikta med kroppen" en finare omskrivning för prygel. Som synes ingen avundsvärd tillvaro, -fruktansvärda arbetsförhållanden, -omgiven av förfördelade bönder, -och profossen väntande vid minsta förseelse. Det var måhända till och med bättre att, som grannen i DJUPVIK, vara indelt ryttare.

Här vill jag nu berätta, hur deltagarna i Hölö- mörkö Hemoygds-förening sommarvandring, sprang i väggen.

Det var en härligt varm och solig försommardag, som vi under sakkunnig ledning, av vår ordförande Einar, företog denna vandring.

Vi startade vid Wrå gård, när var auktion vid lantbruket i våras och ännu ingen ny arrendator. Gårderna här kommer nu att gå i vila i enlighet med omställning 90. När vi vandrar upp emot skogen ser vi till vänster i gårdeskanten, att det växer fruktträd. Där har Anders borg legat. Ett så kallat stattorp. Stataren och torparen hette år 1793 Anders Jönsson.

Väl uppe vid ån, där en spång ledde oss över, berättade Einar en hel del data, om den kvarn, som har legat här vid fallet. Rester av två kvarnstenar, ligger ännu här i vattnet och berättar sin del av historien. I fortsättningen uppåt ån, träffade vi på rester av dammbyggnaden och dammstugan.

Så bar det av rätt in i skogen, utefter en mycket gammal väg.

Här fanns mycket intressant att se. Växter och djurspår och spillning, kan berätta mycket för en vaken vandrare. I den här skogen finns allt ifrån, småfåglar och skogsfåglar till smådjur som ekorre, hare, räv, rådjur och älg. Vi gick emellan en smal passage mellan två berg, där kan man göra sig en egen saga. Om man vill ha en spännande saga, kan där ha hänt ett överfall av någon nästskjuts. Eller en mjukare variant, då kan man tänka sig ett kärleksmöte eller något annat roligt.

Vi gick vidare, mot det lilla torpet under Wrå, vilket nu heter Fårsjötorp och på 1700-talet kallades Sten eller Stenstugan. Huset ligger inkilat emellan ett berg och en jättestor sten.

Straxt nedanför ligger Fårsjön och däremellan finns det lilla torpets åkrar och hagmarker.

Vi rundar Fårsjötorp och kommer fram till Bastarn. Här är det tid för en kaffe-paus. Någon observant person såg en häger över sjön och straxt vändes allas blickar däråt. Kanske att den häckar här till och med.

Då vi styrkt oss med "fiket" och pratat av oss en stund, fortsatte vår promenad mot Kvarnsjön. Vi följde Bastarns avrinning mot Kvarnsjön, där gick vi under en mycket hög och brant bergvägg. Efter Kvarnsjön passerade vi vad Einar kallade vattendelaren. Där vattnet har under årens lopp, delat sig till de olika sjösystemen.

Efter Kvarnsjön skulle vi vidare mot Kärrstugan och sjön varvarn. Men se det var nu som vi sprang i väggen, för där vi räknat med att gå fram fanns en brant bergvägg. De vigaste av oss kunde forsera bergskammen och drö vidare genom kärr och moras. De mindre viga kunde inte följa efter. Vi gick tillbaka ett stycke, till en skön glänta, slog oss ned och tog det lugnt. Så småningom kom en av ledarna, Gert Johansson, och mötte oss. Han förde oss över ett hygge och en betesmark som tidigare varit åker, ut till vägen, tillbaka till Wrå. Solen gassade och törsten var svår, men alla hade glada miner och så småningom kom även den "viga" klungan fram till mål och vi hade ännu ett skojigt och lärorikt minne bakom oss.

Haim Davidson

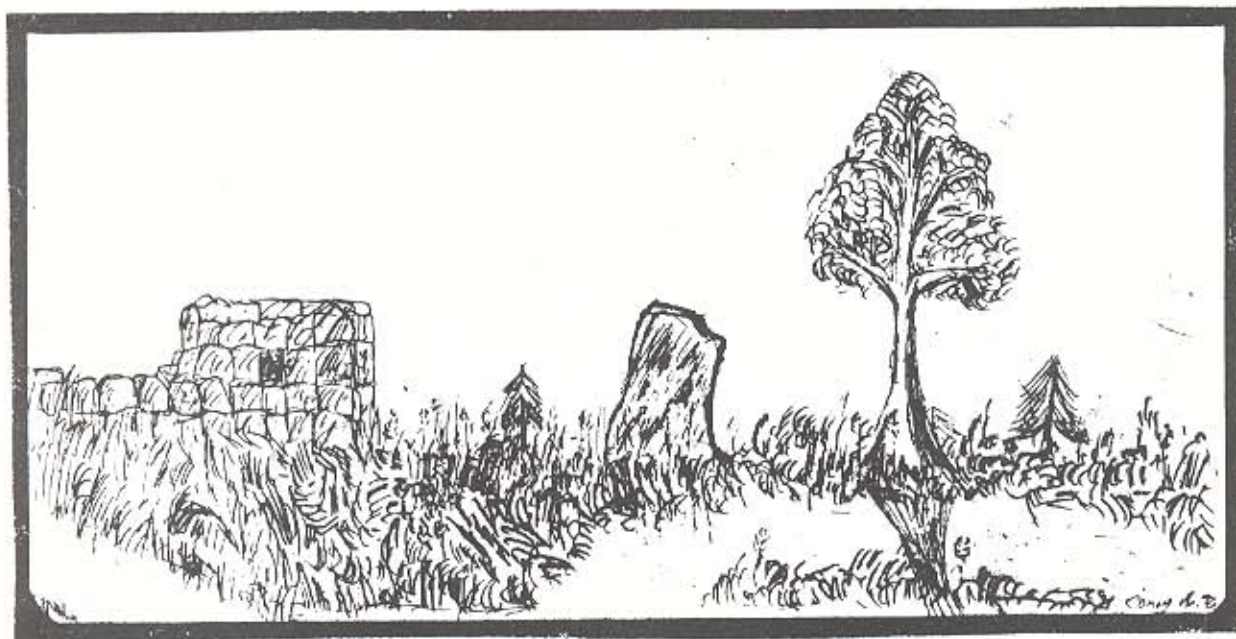

TREFALDIGHETSKÄLLAN , BRÖDRARKRIG, RUIN, GRAVHÖGAR, BOUTASTENAR OCH BONDELIV. ELEVER OCH HEMBYGDARE SAMARBETAR.

I höstas började styrelsen i hembygdsföreningen att samarbeta med Hölöskolan för att lära känna sin hembygds historia.

Med några klasser i taget gjorde vi en rundvandring bland gravar, ruiner och torp. Oftast började vi vid Österby gravfält med sina stensatta gravhögar och fortfarande efter mer än tvåtusen år upprättstående "bautastenar."

Gamla "sophögar", skärvtenshögar finns där också med kokstenar och skärvor., tyvärr också nya sophögar med trädgårdsopor och plåtrester, obetänksamt, men kanske vårt eget fel som inte talar om att här finns våra rötter. Barnen tyckte om vandringen, mer eller mindre förstås, men nog gick det lite rysningar efter ryggraden när de fick höra talas om likbränning av de döda - och - gravgåvor till den andra sidan.

Kyrkoruinen var nog rätt spännande också, det kan man förstå av alla teckningar av den. Att berättelserna om hur den stora stenen i grunden har kommit på plats, har gått in i huvudet på eleverna, kan man se av teckningarna. Uppsatserna om ruinerna var också ett nöje att få läsa, om kvinnosida och manssida, vapenhus och var prästen skulle begravas, "under takdroppet från kyrkotaket var hans plats."

Erik Karlberg i kl:4 all
berättar så här fint
om utflykten till den
spännande kyrkoruinen.

Han såväl som alla de
andra skoleleverna, fick
uppgiften att hemma i
skolan senare skriva
och berätta om sina
intryck. Att med penna
sedan avbilda något
speciellt.

Här hänvisar Erik
till sin bild, den
finns på baksidan av
den här åsskriften och
uppvisar en verklig
detaljrikiedom, där även
det stora sandstens-
blocket finns med i
nedre vänstra delen
av tornet.

Mängder av teckningar
är lysande fina, vi kan
dessvärre av utrymmes-
skäl inte ta med annat
än ett litet exempel
från olika lokaler.

Vi tackar eleverna
för det stora intesset
som visats för hembyg-
den och hoppas det i
framtiden skall leda
fram till många intres-
serade hembygdsvårdare.

Kyrkoruinen

Den ligger på en
kulle vid Broby.
Jag tror att den
såg ut som på min
bild det fanns fyra
rum, ett vapen rum,
ett torn rum, en
sal och ett rum som
prästen hade sina
dräkter i. Han
begravdes nära
väggen för att han
skulle få heligt vatten
på sig. Männen begravde
på den bästa sidan
och kvinnorna på den
sämsta sidan.

Marie-Louise Klass 3 A

Skriver så här fint efter besöket i vårt
museum i Kyrkskolan.

" Mittemot Hölö kyrkan finns ett jätte fint
hus som var en skola för länge länge sedan
dom har sparat allt presis allt det är jätte
fint jag lovar slut ! ".

Sedan var det vandring över gärdena till "Lucia källa", som en elev uttryckte det, "vi gick å vi gick, å vi gick och så var det en som prata", det var lite smackigt och blött, men både med naturupplevelser "mycket rådjur, svamp som gick att sparka med och koskitsminering", som en annan elev sa och kultur med tanke på källans namn av Trefaldighetskällan och källvattnets helande kraft.

Livet förr fick alla också en liten inblick i genom våra samlingar och utställningar i gamla kyrkskolan.

Jordbruksavdelningen var populär med sina underliga grejor, rättsvälta, och issåg, åder och vält, allt nästan bara av trä.

Och så kuriosa, träben ett rakt och ett med gångjärn, värdigt en pirat.

Mycket uppskattat var att få mala säd och smaka och att få höra om gamla tiders bondeliv.

De va roligt med hembygd för en
ingen på kyrkskolan. De va ganska

roligt att svarva och va i skol sal-
en. Men roligas va ialla fall när-

vi var klara. För då spelade de

gamla is hakyspelet. Det var-

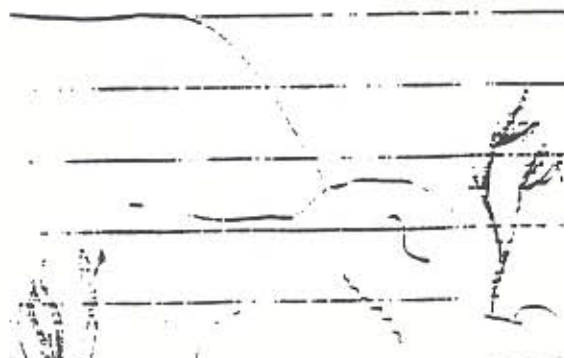
bara jag och en till som fik och

han spela för sen åkt vi.

Björn Lundgren 3d Hälsä

Vi källa

Vi källa ligger i
 stora skogen. Man
 trodde att dom offrade
 till gudarna.
 Först trodde dom på
 Tor och Oden men
 sen trodde dom på
 Jesus. En del trodde
 att man kunde dricka
 vattnet i källan, för
 då blev man frisk.
 Det gick ett par pojkar
 till Sankta Lussia
 källa och drack vattnet
 för att bli friska från
 deras sjuk domar dom
 hade. Sedan gick de hem
 igen och då var dom
 friska bara för att dom
 drack vattnet.

Vi källa

..... Vi källa ligger i
 stora skogen. Man
 trodde att dom offrade
 till gudarna.
 Först ... trodde dom på
 Tor och Oden men
 sen trodde dom på
 Jesus. En del trodde
 att man kunde dricka
 vattnet i källan, för
 då blev man frisk.
 Det gick ett par pojkar
 till Sankta Lussia
 källa och drack vattnet
 för att bli friska från
 deras sjuk domar dom
 hade. Sedan gick de hem
 igen och då var dom
 friska bara för att dom
 drack vattnet.

En dag år 1568

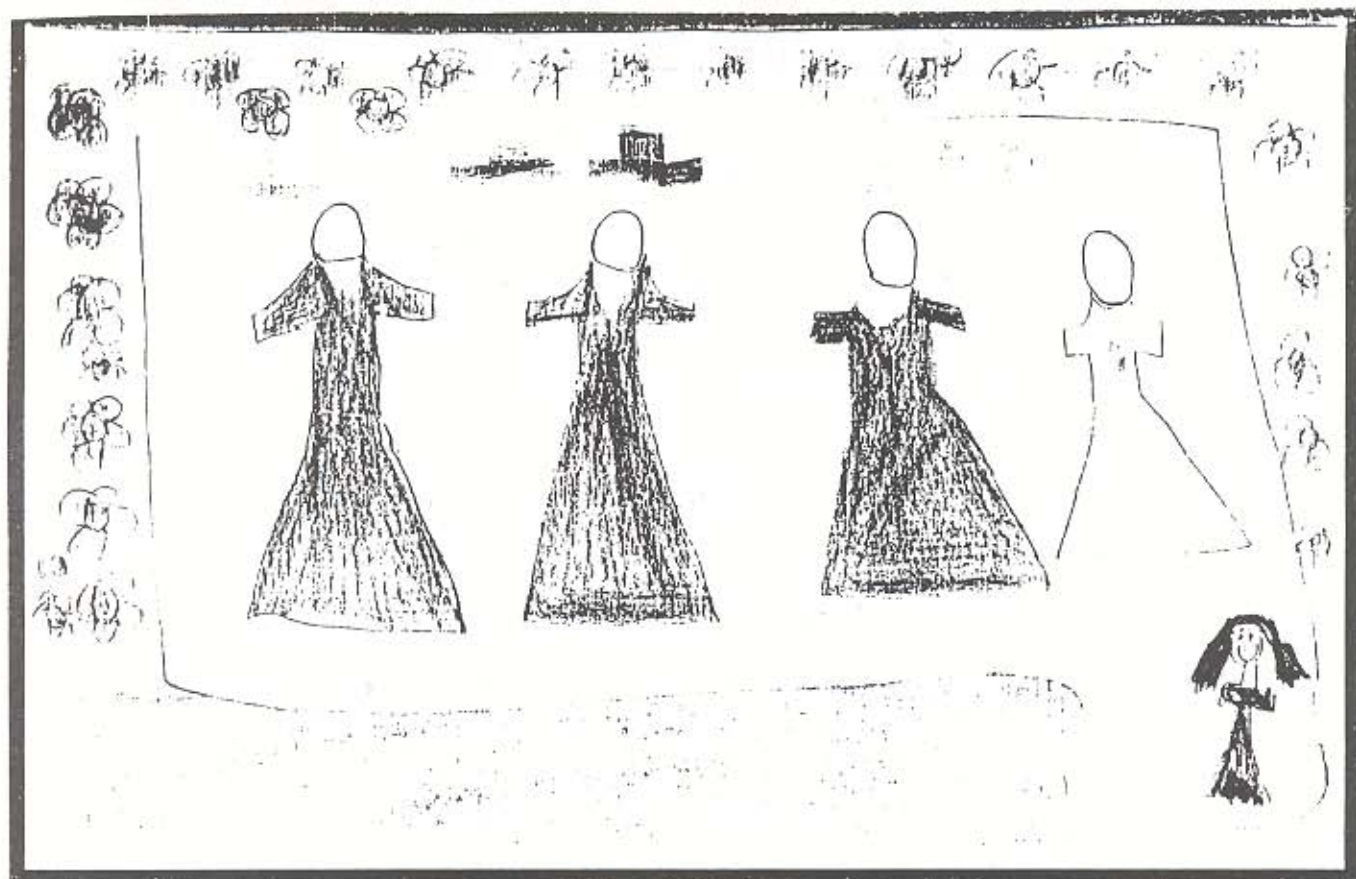
En dag hände det så för
skräckligt. Erik och Karl
började kriga i Hölö.

Erik hade slagit läger
vid Kyrksjön och han
hade satt ut vakt poster
vid kyrksjöns sida.

Men så lurades man och
Karl kom västrasidan
och över föll Erik i ryggen.
Hästarna skingras och skapar
stor förvirring i lägret.

Eriks trupper fölorade och
Erik vart fångatagen
i Gripsholmslott och blev
förgiftad av ärtsoppa
av Karl och Johan.

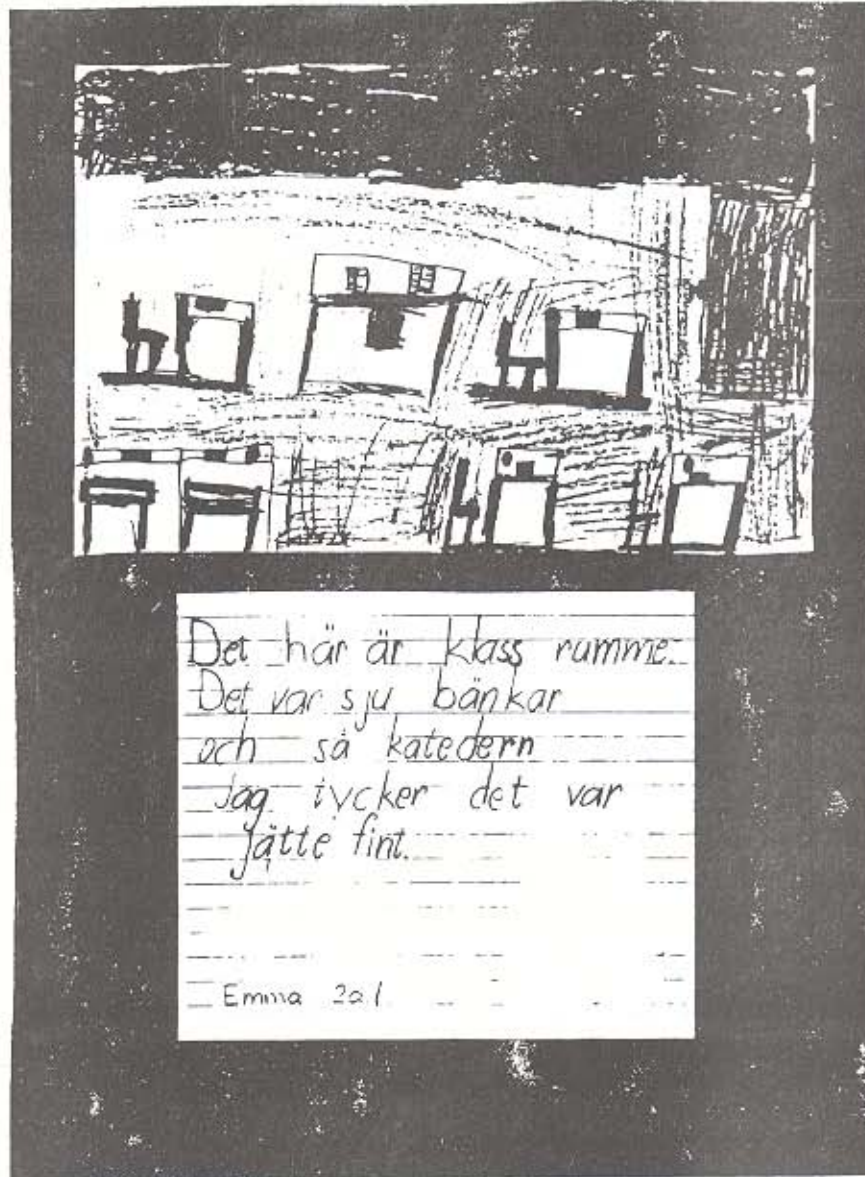
Mikael Könia

Jag tycker att dom
 va fina. Jag
 tyckte att det var fint.
 Alla Hölö dräkte var
 fina. Anneli F 2a:1

De gamla kläderna i sina montrar, berättade om bygdedräkterna från Mörkö och drottning Victorias Tullgarnsdräkt, dockorna klädda i Mörkö och Hölö-dräkten. Gamla dopmössor, hög hatt och militärmössa och en festblåsa som är pärlbroderad fascinerade barnen och satte fantasin i rörelse när barnen fick prova en del av föremålen.

Vi som hjälpts åt med det här har haft stort utbyte av vår kontakt med barnen och deras olika intressen och för att visa deras uppfattning av det hela så har vi tagit med några uppsatser och teckningar.

Skolsalen med en riktig lärarinna, berättar själv om visningen i en egen artikel.

Gruppen genom Vera G och Torkel S.

FOLKSKOLAN 150 ÅR

Av Anna-Lisa Drevinger f d småskollärare

I folkskolestadgan 1842 föreskrevs att minst en folkskola skulle finnas i varje församling. En verklig organisation kom först på 1860-talet. Sveriges allmänna folkskolläraryörening bildades 1880, och Svensk Lärartidning - illustrerat veckoblad för folkundervisningen - utgavs.

Hölö-Mörkö Hembygdsförening har fått i gåva några ex av kontor Graves sparade tidningar från 1899 och 1904. Prenumerationspris 1/1 år 3,50 kr, 1/2 år 2 kr. Lösnummer á 10 öre säljes á tidningens byrå samt á allmänna tidningskontoret Gustav Adolfs torg 10.

I annonser om lediga lärartjänster förekommer följande uppgifter: Småskollärarynna lön 350 kr per år jämte husrum, vedbrand och planteringsland. Förenad folkskollärary - klockare - och organistbefattning lön enligt lag. Klockar - och organisttjänst 300 kr tillsammans, för fortsättningsskola och pojkslöjd 180 kr per år. Bostad om tre rum och kök, vedbrand och planteringsland ingår.

Undervisningen i folkskolan var tungrodd med 50 - 60 - 70 barn av olika åldrar i samma sal. Snart inrättades småskolor, där även kvinnliga lärare fick söka tjänster. Folkskollärarynster hade kvinnor rätt att söka från 1859. De första årtiondena på 1900-talet blev en stark lyftning för folkskolan med olika reformer tack vare de två cheferna för ecklesiastikdepartementet Fritiuu Berg och Verner Rydén.

Från 1919 fick varannandagsläsning enbart förekomma i glesbygder, eller där barnen hade mycket långa skolvägar. Min farmor, mjölnardotter från Åbykvarn, gick fyra år i skolan på 1870-talet.

I Hölö startades fortsättningsskola några veckor redan 1915. Min faster, Märta Andersson från Påläng, gick i Tullbotorps skola vid Tullgarn sex år. Därefter följde fortsättningsskola i Kyrkskolan, vilken invigdes efter nybyggnad år 1878. En stor reform var modernisering av stavningen omkr 1905. Öfver blev över, af - av, hvarje - varje.

Vad lärde sig eleverna i gamla tiders skolor egentligen? Lydnad, hut och hyfsning var de vana vid hemifrån, så läraren använde ytterst liten tid för s k social fostran. Här gällde förhör av utantilläxor ur bibliska historien, kateskes och psalmer. Avskrivningslektioner förekom varje dag. Skrivböckerna innehöll ofta skönskrift med sirliga bokstäver. Tidigare skrevs flitigt på griffeltavlor.

I Kyrkskolan har delar av gammal skolustrustning placerats i gamla vaktmästarbostaden på andra våningen. Hölö-Mörkö Hembygdsförening anordnade hösten 1990 visning för Hölöskolans elever av alla utställningar i de olika lokalerna. Barnen visades runt gruppvis, och de satte sig gärna i de gamla tvåsitsiga bänkarna med fasta ryggstöd. Så praktiskt med det lilla facket ovanpå bänken att förvara pennor m m i. Bara att öppna locket, ta fram bläckpennan med pennstift eller stålpena, doppa i bläckhornet, skriva och läska med läskpapper. De gamla planscherna hänger runt väggarna, och den gamla dricksvattenbehållaren av koppar finns kvar i tamburen.

Särskilt intresse rönt folkskolans läsebok från 1878 med gammalstavning. De större eleverna prövade att läsa ur den 100-åriga boken med viss framgång. Räkneboken från 1915 har svåra tal att lösa även för 1990-talets elever. Vad sägs om följande exempel?

- 1 Huru länge räcka 4 tjog ägg, om man använder 5 ägg varje dag?
- 2 I Blekinge län funnos 4999 oxar, i Malmöhus län 1688 oxar.
Hur många oxar funnos i dessa län?

I förra årets krönika berättade jag om min barndoms skolor i Hölö på 30-talet. Sedan dess har 50 år gått med en snabbare utveckling på alla områden än de föregående 50, ja kanske 100 åren.

Pojke övre raden längst till höger
 Hilmer Jansson, Åbynäs
 Pojke nr 4, rad 2 uppifrån från vänster
 Axel Jansson, St Åby
 Flickor sittande framför lärarna, (som är okända)
 Alli Jansson (Rundqvist) Åbykvarn
 Lisa Andersson, St Åby-Österby (Anna-Lisas mamma)
 Sandra Gustavsson, Vretaberg

Skolan har varit en spegelbild av övrigt samhällsliv. Förr hade barnen bokstavligt talat otillräckligt med mat, olämpliga kläder, ofta långa skolvägar utan skolskjuts. Moderna tiders barn kan bli splittrade och okoncentrerade i prylsamhällets och mediautbudens spår. Utvecklingen har varit enorm men också positiv på skolans område under 150 år.

Matilda Johansson var den första småskollärarinnan i Hölo kyrkskola. Hon förlorade höger arm i ett tröskverk på Tullgarn och för att kunna försörja sig fick hon ekonomisk hjälp med studier. Hon bodde först i Bökesta, sedan på vindsvåningen i skolhuset. Fotot togs 1917.

OH! TITTA VILKET GULLIGT LITET TORP !

Så har vi nog tänkt lite till mans någon gång, när vi färdats genom landskapet. Men vad är ett torp? Vad hade det för funktion.

Vi är en grupp intresserade inom vår förening som i över tio års tid systematiskt letat efter dessa "mindre bemedlade människors boningar". Vi inledde med att bese de ännu kvarstående och lyssna till äldre från bygden, var det funnits stugor och var ännu grunder fanns i behåll.

Om torpens ålder kunde inte någon berätta, därför övergick vi till källforskning. Så började vi med att studera kyrkans gamla husförhörslängder, dessa finns microfilmade och föreningen inköpte 1979 samtliga. Tio år senare, när föreningen utökats till att omfatta även Mörkö, kompletterades samlingen med det arkivet.

Snart nog upptäckte vi att det hela skulle bli tidsödande, vår ambitionsnivå låg högt och därför är vi ännu inte klara med att publicera någon samlad redogörelse. En lång rad frågetecken dök upp efter hand. Det första vi löste var att många torp, inte hade varit torp! utan backstugor! Skillnaden är vesentlig. De militära torpen var enklast att följa visade det sig. I kustsocknarna tillhörde soldaterna flottan och därför bär deras boningar namnet Båtsmanstorp. Elva stycken sådana fanns i Hölö Socken, dessutom fyra Ryttartorp eller Grenadjärstorp som beteckningen kom att ändras till (elitsoldater). 1682 tillkom det nya Indelningsverket och Socknarna indelades i ett Rotesystem, där bönderna blev ålagda att värva en soldat, hålla honom med uniform och vapen samt sist men icke minst, sätta upp en stuga åt honom och hans familj. Den bar ofta namn efter honom och kunde på så vis ändra namn under tidens lopp, det här var till en början förvillande för oss, men eftersom den ibland även kunde noteras med Rotens soldatnummer, (flitigare längre fram i tiden) har vi klarat ut dessa. En del har flyttats eller tagits bort, det senare gäller för Båtsmanstorp i närheten av Urvik, som från början kallats Gladmillstorp och revs på 1810-talet. Bråttomstorp, Slutstugan och Drakenstorp är några som ändrat namn. Lustigtorp däremot skiljer sig från övriga på så vis att båtsmannen hela tiden fått bära namnet Lustig och så även stugan, dessutom är den ännu i behåll!

Dagsverkstorp är inte heller så besvärligt att följa, de hade en uppodlad markbit på 4-5 tunnland och för detta gjordes en arbetsinsats till markägaren (skiftande villkor) som hyresbetalning. Först efter en lagändring 1734 (stor restrektivitet tidigare) ökade bondens möjlighet att sätta upp torp, det hade tidigare kunnat liknas vid ett "adligt privilegium", vilket för vår bygd innebär att torpen under Tullgarn, Edeby, Lida och Vrå är de äldsta. (Dessa gårdar var Sätessgårdar, d.v.s. boställe för en Adelsman).

För övrigt var det mycket gott om Backstugor, med människor som av olika anledningar bodde på "undantag" i små enkla stugor, utan egen brukad jord. De fick vid gården dit marken hörde, där stugan stod, utföra enklare sysslor. Bland dessa finner vi ofta gamla utslitna torpare, änkor eller tillfälliga hantverkare. Stugorna var ofta belägna "på ägorna", i allmänhet i ett skyddat läge för den bitande nordanvinden.

I Husförhörslängden kan dessa enkla boningar nämnas vid ett namn, medan födelse eller dödboken har ett annat och i Mantalslängd eller Jordebok ett tredje ! Tala om detektivarbete.

När det gällde hantverkare skulle dessa ha bemyndigande och i varje enskild socken fanns under äldre tider endast en sockneskräddare respektive skomakare. Dessa godkändes av Söcknestämman, (Kyrkostämman, bestående av sex ledamöter även kallade Sexmän).

Under 1800-talet växer antalet Backstugor allt snabbare och kulmen nås på 1860-talet, därefter tillkommer ännu nybyggen fram till 1900, nedrivningen av stugor är dock större än tillkomsten i och med bortflyttning från landsbygden till tätorter, i takt med den industriella utvecklingen. En av de sist uppförda är Linde, beläget efter Tjuvstigen av den avskedade (pensionerade) grenadiären Lidgren från Månbacken under Lida, året är 1896 och han kallar det då Lidal.

Det finns flera exempel där torp degraderats till Backstuga, men också det omvända, en flitig person och innevånare har brutit mark och uppodlat i allt större omfattning. Som tidigare nämnts har åtskilliga fakta hämtats ur Husförhörslängderna, tyvärr är de förkomna före år 1762. Något vi försökt att "täcka" in med hjälp av Mantalslängder, vilka tjänade som personskattelängd (skattskyldiga var alla personer från sitt 15:de levnadsår till sitt 63:dje, undantag från beskattning beviljades för utfattig, vanför, långvarigr sjuka m.m. Det har då angivits i marginalen.

MARGRETELUND Omkring 1920. (fören. Arkiv)

Fastighetsregister förekom inte innan 1900-talet och av den anledningen förekom inte några officiella namn beträffande torp eller backstugor. Jordeboken däremot som var skattelängd för inkomsterna utav jordbruket, anger byarnas namn, gårdarnas antal och husbondens (dock inte alltid) namn. De uppräknas under sin kamerala natur, d.v.s. Crono, Frälse etc. Eftersom denna växlar intensivt under 1600-talets senare del och in på 1700-talet så är det svårt att följa respektive enhet. Torp och backstugor redovisas under den här tiden aldrig under sin ägare (gård) utan följer i slutet av längden i bokstavsordning (även i mantalslängd), under rubrik Oskattlagda. det förefaller vara efter skrivarens eget omdöme som förändringar och eventuella nybyggen noteras. Under en period på 1720-talet finner man i mantalslängden tillkomna nybyggen redovisade i slutet. Riktigt säkert kan man dock inte vara under århundradena före, då det uppmuntrades till nyodling genom vissa frihetsår från beskattning. Sålunda finner man i en

skattelängd från slutet av 1500-talet att Stafanstorp, numera Stavnäs uppsätts som torp på Wrå ägor 1588, men skattdägg först 1593. Ehrnsidan uppsätts 1586, skattdägg 1592, medan Öhr som uppsätts redan 1581, skattar först 1593. Det framkommer senare i tiden att dessa efter utökad odling får karaktär av smågårdar och skattar då som 1/4 eller 1/2 hemman.

I ett Medeltida bytesbrev (1400-talet) med diverse namngivna gårdar ingår även "tu torpastäder under Tullgarn". Det kan möjligen syfta på Häggån och Tullbotorp vilka bägge skattar enligt ovan nämnda 1/4 eller 1/2 hemman under 1500-talet. Här finns således det äldsta belägget beträffande torp inom Hölö socken.

Då är vi så långt tillbaka i tiden att det kan vara på sin plats att i detta sammanhang nämna konung Magnus Erikssons brev om slaveriet, under sin Eriksgata genom Västergötland. Det är daterat i Skara 28 januari 1335, (tryckt i Sv.D.4 sid 407-408). Har följande lydelse. "Till rätt och lag, att allt mankön och kvinnkön som i Västergötland och Väreuds lagsaga födes av kristen man eller kvinna, må aldrig träl eller trälinna vara, eller detta namn bära, ty såsom gud haver frälst oss från hedendomen så haver han dem frälst". Detta anses vara det formella slutet på slaveriet, som enligt andra källor redan upphört, vilket då är troligt även för vårt forna Hölö. För att Adeln då ännu skulle kunna nyttja folk till tjänster är det högst sannolikt att torpverksamheten inrättades och den "frie slaven" blev ändock förpliktigad att betjäna sin herre! Enligt historiker pekar det i den riktningen.

Under Tullgarn var det rikligt med torp redan på 1600-talet, hantverkare, djur som ängsvaktarstufvor m. m. Ett med det svårförklarade namnet Herrhagen som i husförhörslängden 1762 och framåt alltid burit det namnet, kallas i mantalslängden från 1685 till 1794 för Skomakarstugan.

Det förekommer stugor med topografiska namn. Stensäter är ett sådant, upptagits i en mycket stenig backe, där även flera stenyxor upphittats. Namnet uppkommer 1835 då stugan uppsätts. Från 1647 till 1830 fanns på platsen en backstuga med namnet Wallastugan. Inom en socken, förekom ett och samma namn endast på ett boställe åt gången. Efter stora landsvägen vid Skilleby upptogs 1800 ett torp intill milstenen, det kom att kallas Stenstugan. Rågängen upptaget 1805 är ett annat exempel på namn knutet till läget, invid rågången =(gränsen) mot Ytter-Järna socken. Vidare förekommer Vadstugan (1600-talet) vilket klart anger sitt läge, vid vadstället över ån (Skilleby). Efter det har vi inte lyckats finna några synliga spår. Lusa, Lugnet, Björndal eller Blomstertorp är betydligt svårare att förklara, namnen framkallar dock vissa associationer.

Sammanlagt har torpgruppen "hittat" hela 365 stycken olika namn på boställen i skilda källmaterial d.v.s. originalurkunder! Ett i sitt stycke imponerande antal. Det har visat sig ganska vanligt att ett boställe, (torp eller backstuga) bytt namn två till tre gånger och rentav samtidigt i handlingar kallats vid tre olika namn. Här kan man med rätta tala om förvirring för den som ger sig i kast med denna uppgift. Orsaken är ganska naturlig som jag inledningsvis påpekade, officiella fastighetsregister förekom inte, så av den anledningen kunde skraddare Fredrik Jansson-Söderberg, när han "satte upp" sin stuga 1852, kalla den Fredriksberg och när han några år senare ersätts av en annan skraddare "döper" denne om den efter sin hustru Katrina, den kommer då att heta Katrineberg.

Att personnamn så ofta förekommer på stugor bör nog betraktas som en sedvänja. Det gäller i hög grad under 1800-talets mitt då de förlovade (pensionerade) soldaterna blev tvingade att flytta ur Rotens torp och bygga sig en undantagstuga. Den nya soldaten skulle ha det indelta torpet.

Ett antal år tidigare tycks det ha varit "mode" med Lundnamn. Vi möter här exempel som Ekebylund, Hejstalund, Olofslund, Erikslund och det i artikeln avbildade Margretelund eller "Gretalund" som det i dagligt tal kallats. Det har visat sig att åtskilliga av de enkla boningarna (som sannolikt saknade färg till skydd mot röta) hade förhållandevis kort livslängd. Vanligt är 40-60 år, spår efter dem syns i vissa fall, det som allmänt brukar kallas "torpgrunder". I husförhörslängderna kan man följa upp dess inneboenden. Backstusittaren omtalas ofta som fattighjon, allmosefolk, vanföra eller kanske enbart sjukliga. Gamla änkor är en stor grupp med detta boende, när döden sedan löser deras elände, då är bostaden helt uttjänt och efter stugans namn i husförhörsboken förekommer benämningar som, kullriven, raserad, öde eller bortriven. I den alltmer murknande stugan bland vägglöss, möss myror och insekter måtte villkoren varit minst sagt hårda...

Vi har vid våra fältstudier uppmärksammat att de grunder efter hus där en stor del av spismuren (teglet) ligger kvar, är sent rivna, efter första världskriget. Tidigare tillvaratogs alltid tegelstenarna efter rivningen, de var förhållandevis dyra och gick till största delen att återanvända. Av den orsaken återfinns vi endast enstaka skärvor eller möjligen bitar vid de tidigare raserade stugorna.

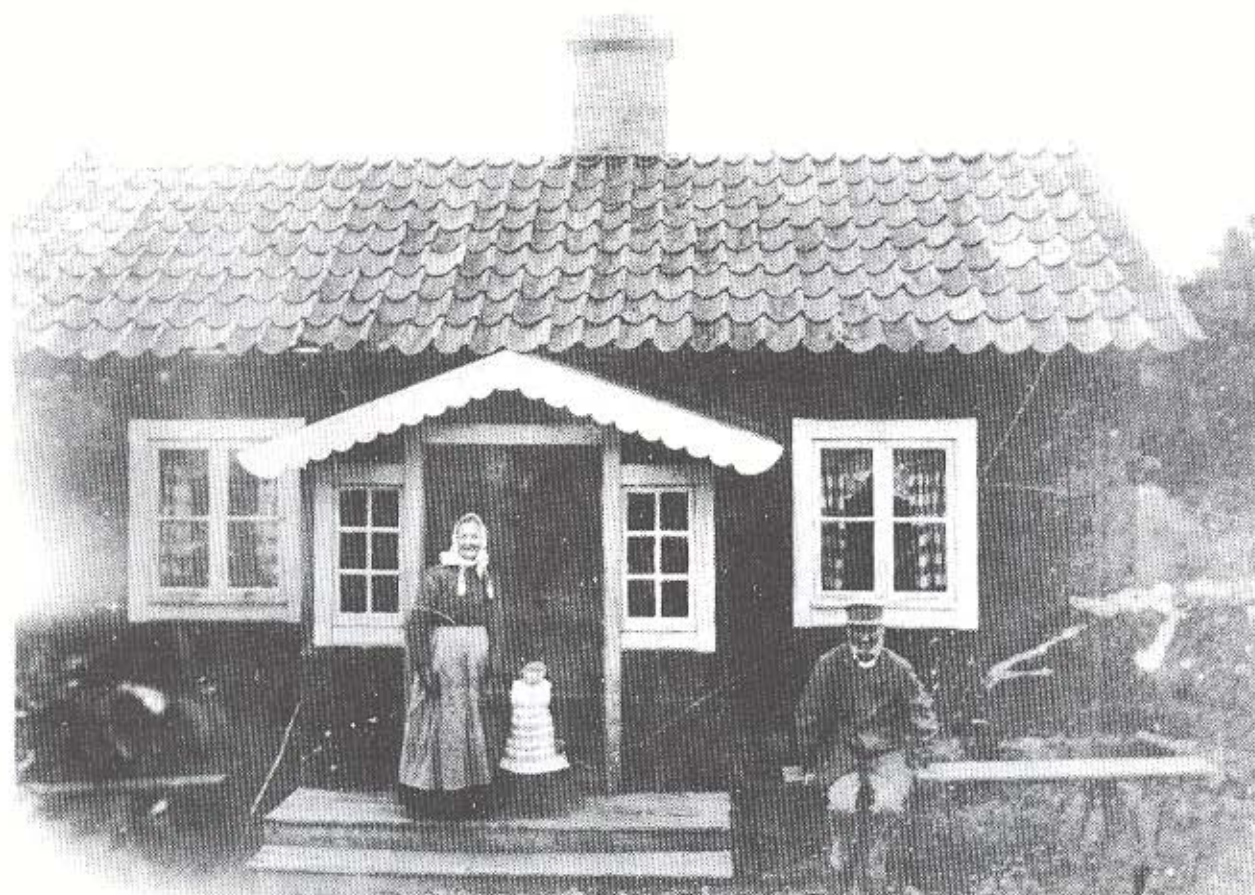
Riksantikvarieämbetet har vid sina fornlämningsinventeringar givit en del av Hölös torpgrunder fornlämningskydd, genom att ge bl.a. Fjärsvall ett fornlämningsnummer. Fornminneslagen omfattar nämligen även torpgrunder trots att dessa inte är 100 år gamla, de infaller under benämningen "UPPHÖRD FUNKTION". Får med detta icke bortagas, skadas eller övertäckas.

Djupt inne i Hejstaskogen, i en liten backstuga med det vackra namnet Orrlöt, bodde detta par som även blev dess sista inneboende. Fotot ingår i föreningens samling och har donerats av en

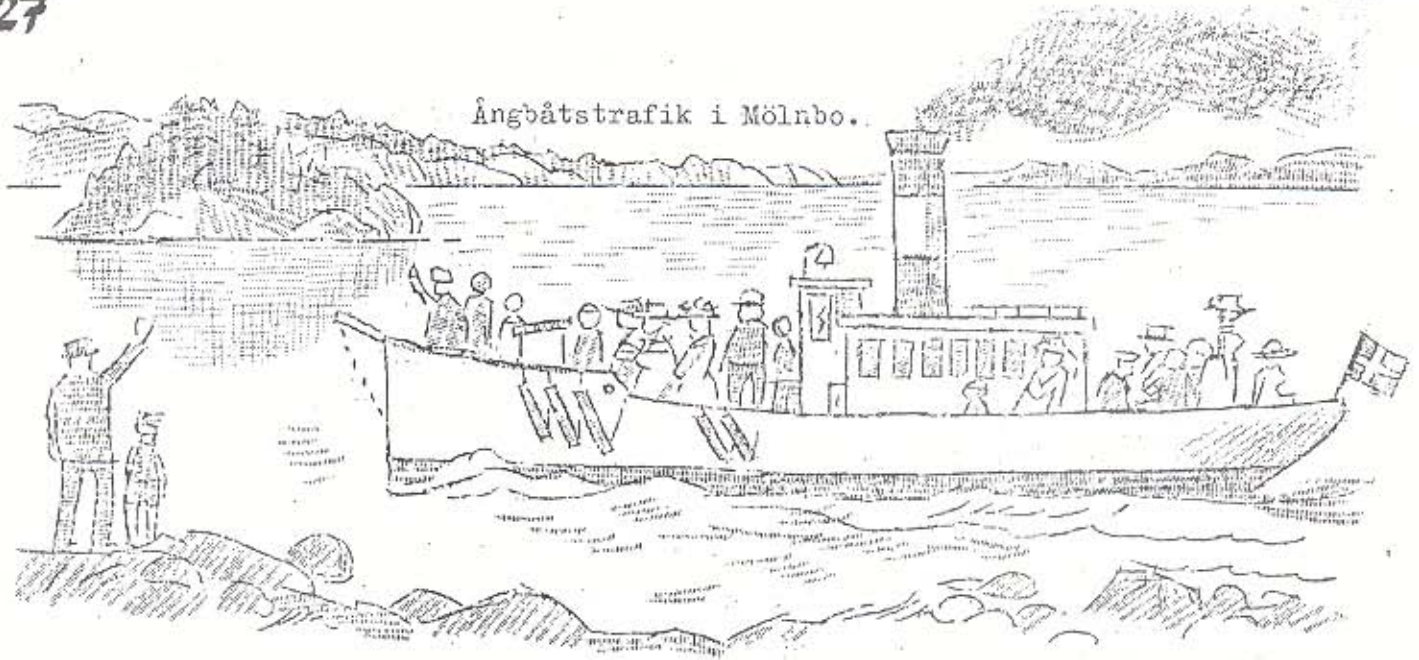
medlem. Det är av verkligt stor kultur och bygdehistorisk vikt ! att samla bilder av detta slag, speciellt när det kan anknyta till någon företeelse som detta. Vi har en önskan och vädjan att du kära läsare, som har bilder av liknande slag eller av stugor inom vårt område HÖLÖ-MÖRKÖ hör av dig till någon av oss. Då blir det bevarat för framtiden.

I gruppen som ägnat sig åt denna viktiga totalinventering av de mindre bemedlades boningar, ingår nu Karl-Erik och Gun Andersson, Karin och Alfons Davidsson, Torsten Eriksson, Gunilla Fohlin, Torkel Samuelsson, Gunnar Eriksson, Karl-Erik Jonsson, Sven Björklund samt undertecknad. Tidigare medverkade även Bob Purkhold. Vår målsättning är att även förteckna samtliga torp och backstugor på Mörkö innan vi publicerar våra rön och fakta.

Den här bilden från okänt år visar Wretaberg, ett av de senast uppförda torpen i Hölö, byggår 1896.

Det kan även så här avslutningsvis i den här artikeln passa att nämna något om Ängstorp, som förekommer i två andra uppsatser i årets krönika. Både husförhör och mantalslängd talar om Ny eller Ängstorp under 1800-talet. Specialjordebok 1754 nämner Nytorp eller Ängstorp. Fyra år tidigare Nytorp eller Ängstugan. Samma namn i mantalslängd 1745. Däremot berättar 1721 år längd endast om Nytorp. Det fanns även Nytorp under Edeby, men eftersom Ängstorp upptagits på Wrå mark är vi en smula osäkra på byggåret. Det äldsta hittills kända belägget är således från 1745.

Det låter som en saga men har faktiskt funnits, närmare bestämt omkring år 1904 - 1910. Båten ägdes av herr Jansson, Vrå, Hölö. Han använde den huvudsakligen för timmerflottning i Långsjön till Fredmarks såg i Mölnbo, under stor beundran av ortens pojkar, som också var villiga att lämpa ved till ångpannan, för att därigenom komma närmare och bese denna. Men Jansson var tydligen en framåtsträvande man. Han ansåg, att ortsbefolkningen behövde några nöjen, och därför ordnades under somrarna resor med ångbåten Primus till Hölö grottor, Sättra holme m. fl. platser. Båten som var ca 2 m bred och 9 m lång, rymde 12 - 15 personer. Biljettpriset för resan torde varit ganska blygsam, men uppgifter om detta saknas. Vid Lusthusudden samlades man ofta på söndagarna på friluftsmöten som Missionsförbundet, Blåbandsföreningen m fl föreningar anordnade, och där samlades givetvis också annat folk för att se och höra. Det var naturligt, att man då gjorde en tur med Primus, och båten var jämt fullsatt. Den tuffade genom Lillsjön och ut i Långsjön för att efter 3 - 4 tim. återkomma till Lusthusudden. Men då hade något tråkigt inträffat, eller kanske många tyckte, att det var roligt. Som tidigare sagts eldades Primus med ved, vilket åstadkom en väldig svart rök ur skorstenen, och detta gjorde, att medföljande damers vita klänningar hade ändrat färg från vitt till gråsvart. Men man hade ju i alla fall fått göra en härlig sjötur med Primus och kapten Pettersson. Nämnas bör, att många gånger var det också utflykter på kvällar, s k. månskensturer. Varför det ej blev lördagsutflykter berodde på, att allt folk arbetade då till kl 6 - 8 på kvällen.

Omkring år 1910 - 11 såldes båten till för oss obekant köpare, och det blev stor saknad för oss pojkar, kanske också för många äldre. En sommardag drogs båten upp ur åmynningen vid navarande John Fredmarks ågor. Med domkrafter plus många starka karlars hjälp, lastades den på en vagn. Efter en hel dags arbete kunde man så antråda färden till järnvägen. Förspänd med fyra starka oxar, som lånats från bolaget Mejerigårdarna, kördes båten till lastkajen, som då var belägen nedanför vägen vid Landsberg, för inlastning på järnvägsvagn och transport till okänd ort.

Min upplevelse om livet vid Ängstorp på 1920-talet
och i början av 30-talet.

Det var vårvinterdag "isen ligger på småsjöarna", Varvarn och Kvarnsjön. Mina morbröder arbetar i skogen eller lunar timmer eller också kör dom famnved till Norrvrå station, över "småsjöarna", ibland kunde det bli vedkörning till Mölnbo över Långsjön.

Vävstolen dunkar i det stora köket, det är lakansväv eller handdukar, eller det kan vara tyg till byxor och kjolar som är på gång. Ibland kan det vara trasmattor. Spinnrocken snurrar lugnt och metodiskt, det är mormor som spinner linet till handdukarna.

Det är morron, klockan $\frac{1}{2}$ 7 börjar mjölkningen av 6 eller 7 kor. Mjölken separeras på en separator, som finns i köket. Skummjök-
en användes i hushållet, och till kalvar och grisar. Grädden samlas ihop för en vecka, och kärnas till smör. Kärnan stod fastskruvad på en träbänk, kärnan drogs med vev. Det fanns även en tråkärna för mindre mängd grädde. Smöret arbetades på ett smörbord, så att kärnmjölken gick ur. Så vägdes smöret i 1 kilos bitar på betsman, och slogs in i smörpapper, för att sedan säljas i Janssons speceriaffär i Mölnbo.

Det blev vår, då bakades hårt bröd för hela sommaren. Bakom spisen i köket, fanns en stor bakugn, som eldades varm och i den gräddades brödet. Sedan hängdes brödkakorna upp på brödspett i taket i köket framför spisen.

Vårbruket började, vi hade vid den tiden 1 par oxar, som drog harv och plog. Oxarna hette Ulrik och Brunte.

Islutet av maj släpptes korna ut på bete, det tyckte vi barn var roligt, för dom var så glada. Varje morron under sommaren fick vi följa korna en bit på väg, till storskogen, sedan var dom borta hela dagen. Mellan 4 och 5 på eftermiddagen, kom dom hem och ville in för mjölkning. Vi hade alltid en ko, som bar en skälla om halsen, hon kallades skällkon, efter henne följde dom andra. Ibland hände det att dom inte kom hem i rätt tid, då fick man gå på skogen och leta, då var det bra med en skällko som hördes. Kalvar som föddes, göddes i allmänhet upp till en viss vikt, sedan kördes dom i båt till en slaktare i Mölnbo. Grisarna slaktades hemma, det tyckte vi barn var så otäckt, för dom skrek så hemskt.

Sommaren kom med höskörden, slättermaskinen drogs av ett par hästar. När höet sedan var krakat eller hässjat och fått torka, skulle det köras hem. Det tyckte vi barn var roligt, för då fick vi åka i tomma höskrindan, men aldrig i hölasset för då kunde man ramla av.

Stortvätten gjordes på sommaren. Ofta kördes tvätt och baljor ner till Långsjön, vid Hårsrännilen, där man bykte tvätten och sköljde i sjön. Till sommaren på Ängstorp, hörde alltid dans på logen. Då kom det folk från hela bygden, de kom med båt från Nådhammar, Edesta och Vagnhärad. Spelmän var Arvid i Stavsnäs och Olle i Fårsjötorp och ibland någon annan. Då levde vi upp för det blev mycket folk och liv och rörelse, det kunde annars vara ganska ensamt däruppe i skogen. Men i dag tycker jag, att vi alltid hade så lugnt och skönt på Ängstorp.

Nu kom en annan skördetid. Det var råg och vete, samt havre lite senare, som skars med lie och bands för hand, binda säd var kvinnans lott. Sedan skylades eller ställdes banden runt en stör för att torka. När säden var torr kördes den in i loggen för att senare på hösten tröskas. Tröskverk fanns men eftersom vi inte hade elektriskt, lånades från Dahl, en fotogenmotor som förde ett förskräckligt oväsen. Innan dess hade vi vandring och vandringsverk, vilket jag faktiskt har kört med häst. Nu på hösten fick vi valla korna när klövern växt om. Det fanns ingen taggtråd på den tiden, vallningen gjordes 2 tim. morgon och kväll.

Den 15 augusti 1928 började jag skolan i Petersborg. Det blev jobbigt med den långa skolvägen, särskilt för mamma som måste följa mej den första hösten, tills jag lärde mej vägen. Vid stigar som avvek från den rätta vägen, lade hon buskar och grenar, för att jag inte skulle gå fel, sedan mötte hon mej på eftermiddagen. På vårterminerna var det bättre, när vi började den 16 feb. då åkte vi spark över "småsjöarna" så länge isen bar.

Det blev höst, dagarna blev kortare och långa kvällar med endast en fotogenlampa, ingen radio att lyssna på, vad vi gjorde då, det kommer jag inte ihåg, men läxan läste vi nog på kvällen, eftersom vi inte var hemma från skolan förrän vid 4 tiden. Julen nalkades med sina förberedelser. Man gjorde väl någon liten julklapp, mormor satt vid spinnrocken och spann, mamma och moster, stickade strumpor och vantar.

Nu slaktades det en gris, av den gjordes syltor och korv, samt en julskinka. Det bakades och städades, jag minns hur gott det luktade, när limporna gräddades, som förvarades i sädesbingarna till långt fram i februari.

När trägolven var nyskurade och nya trasmattor lagts på och julgranen var intagen, då var det jul, en doft jag känner än i dag. Julgranen fick man aldrig klä på förrän på julaftonseftermiddag. När kvällen kom satt alla till bords och åt julmat tillsammans, men först skulle vi barn stå upp och läsa bordsbön, så ville mormor. Djuren fick också extra gott på kvällen, lite extra hö till korna och havre till hästarna, hårt bröd fick dom också. Lite gröt ställdes ut till tomten. Så var julen över.

Fram i januari började julgransplundringarna. Då var det dans och fest vid Ängstorp. Då hade vi jätteroligt. Det kom barn från Botorp, Lindsberg, Björnäng, Långvall, Smedstorp och Norrvrå båda gårdarna. Sedan fick vi åka till dom andra gårdarna och dansa och leka. Då åkte vi släde, om det var snö, och hade pingla på hästen.

Så har ett år gått vid Ängstorp. Ängstorp, som alltid har varit en kär träffpunkt för oss alla i släkten och är det fortfarande, fast nu får vi vara på bergen vid Långsjön.

LINNEA.

En berättelse om skolvägen mellan Ängstorp och Petersborgs skola i Hölö.

Vi kom från Amerika till Sverige. Året var 1933 på hösten. Vår mor, min syster och jag. Vi kom till Ängstorp i Hölö där vår mormor, 2 morbröder och en moster, som var ogifta bodde. Vi fick bo här. Vår pappa bodde kvar i Amerika. Vi förstod svenska språket, men kunde inte tala och skriva det. Eftersom våra föräldrar var svenska och talade svenska med varandra och med oss, men vi svarade på engelska. Vi hade gått i amerikansk skola några år. Vår mamma ville hem till Sverige, till Ängstorp, och vi barn följde med. Då vi varit vid Ängstorp en månad, så kom kyrkoherde Strömberg och hälsade på. Det fanns ej någon telefon då. Kyrkoherden ville då, att vi skulle börja i Petersborgs skola, men vägen dit är mycket lång. Vi fick gå upp mycket tidigt, äta frukost och göra iordning matsäck åt oss. Hembakat hårt bröd, med hemkärnat smör på, och en butelj med mjölk. Vi åt inte så mycket på frukost rasten, det tog tid att äta och vi ville inte bli sist, men vi åt upp maten på hemvägen. Men en dag då jag gått i skolan något år, frågade en av kamraterna om vi inte kunde byta smörgåsar. Hon hade mjuka smörgåsar med prickig korv på. Oh så gott det var.

Vår skolväg började vid Källarbacken, ner genom grinden, som måste öppnas och stängas. Det gick djur i Hållsnästappan som vi gick över, så ner mot stora bron, och så en liten backe och utmed Dalagärde. Där blev det backe ner mot en bro, där vattnet kom från sjön Varvaren. Vägen gick sen upp för en backe och sen en grind att passera igenom. Så kom vi in i Källstaskogen där fick vi gå en bit tills Krustorpsskogen tar vid. Backe upp och backe ner flera gånger, en lång sträcka av vägen. Det var många stigar som vi spärrade av med grenar så vi inte skulle gå fel.

Vi kom så fram till Kärrstuguvägen. Där var djupa vagnspår och många vattenpölar. Vi satte skotån i, så vattnet rann ur pölen, men försiktigt, så man inte blev våt om foten. Det fanns inte gummistövlar då för oss. Vi måste hela tiden skyn da oss, så vi skulle hinna till skolan. Vi fortsatte ner mot ett gärde Krusenkärr och utmed skogskanten, upp för backen, där var en grind som vi öppna och stängde. Det gick djur vid Mossvreten och beta. Sen gick vägen rakt fram till Svarta berget, där var en bro över diket och jorden var svart och dyg. Där kunde det vara översvämning ibland så man inte kunde ta sej fram. Det har hänt att man fått vända hem igen. Efter Svarta berget hörde jag göken första gången på våren. Jag blev så rädd. Undrade vad det var som ropade så högt och klart. Ibland hörde vi det knackade i skogen och ibland skrämde vi upp en skogsfågel, då blev vi rädda stod en stund och lyssna. Vägen fortsatte till Oxhagsbacken, den var brant och nere i backen var en tung grind, att öppna och stänga om sej. Nu såg vi Wrås stora gården och här följde vi vägen bortåt en åkerbacke och så en raksträcka till. Vi gick sen över en bro, där vattnet som rann under kom från Kvarnsjön. När vi kom upp i backen mot Wrå gård, såg vi även pensionatet, som låg framför en stor granhäck.

Här började allen fram till järnvägen, och nu tog vi till vänster mot sågen och Norrvrå anhalt. Och så den krokiga vägen över gårdet och vi var framme vid skolan.

Vi gick in och tog av oss kläderna, så knackade vi på skolsalsdörren. Nu var det spännande. Fröken Ekedal hälsade oss välkommen och alla barnen reste sig upp ur bänkarna. Vi kände oss främmande. Fröken Ekedal hade småländsk dialekt, så vi förstod inte vad hon sa. Vi tittade på henne och tänkte "Oh vad svårt det här blir".

Första dagen följde vår mor med oss, men eftersom hon var sjuk och måste komma in på Löts sjukhus, fick vår morbror följa oss, tills vi själva lärde oss hitta vägen genom skogen. Mamma blev kvar på sjukhuset i 5½ år, och vi saknade henne mycket. Det var skoldag varje dag i veckan utom söndagar och helger, förstås. I början fick jag stanna hemma på onsdagarna, men snart nog sedan jag lärt mig detsvåra språket, gick jag varje dag.

På höstmorgnarna var det mörkt när vi gick hemifrån. Då måste vi ha fotogenlykta, att lysa oss med. Även på eftermiddagarna blev det mörkt innan vi kom hem, särskilt de dagar vi hade slöjd. Hade vi tur kom någon och mötte oss med lyktan. Min syster gick två terminer det sista skolåret i Petersborgs skola, sedan fick jag gå ensam. Då fick jag en egen fotogenlykta att ha med. När morgonljuset kom hängde jag upp lyktan på en gren, för att ha den till hands på hemvägen när det skymde på. Och därför måste jag ha tändstickor med mig. Jag måste gå om ett år för jag klarade ej språket. Fröken Ekedal undervisade 4 klasser samtidigt, alla i samma skolsal, även slöjden. Pojkarna hade en annan lärare i slöjd. En eftermiddag blev det ett sånt åskväder, när jag var på hemväg genom skogen. Jag blev så rädd, att jag lade mig ute på ett gårde vid Krusens kärr, och drog regncapen över mej. Den hade jag alltid med i väskan. Där låg jag och väntade att åskvädret skulle sluta. Då kom min syster och mötte, för hon var ej rädd för åskan. Hon kom fram till mej och sa, "Ligger du här du". "Ja, jag är så hemskt rädd för åskan". "Kom med nu så går vi hem", sa hon.

Ibland tog vi en annan väg hem från skolan, nedanför Kärrstugan och följde vägen som gick förbi en stor sten, som kallades för "Sulitelma", sedan runt ett gårde och över en bro, "Stora bro". Vattnet som rann under den bron kom från Varvaren. Så fortsatte vi genom Kärrstumossen och kom fram i Dahla gårde, som även kallas "Sumpen", sedan var det en backe och en grind innan Källstuhagen och så var vi hemma.

När vintern kom var det en annan väg som jag gick eller åkte spark eller skidor. Skidorna fick jag låna och dom var bara utrustade med enkla läderhylsor, att träda foten i. När det blev mycket snö måste morbror ploga väg först för att jag skulle kunna ta mig fram. Då det var skarsnö, gick det bra att åka skidor rätt fram över gårderna. Vi hade namn på alla gårderna; backar och berg.

Vintervägen till skolan, passerade förbi vår ladugård, vidare utmed "hemgårdet", förbi "fäflugesyntan" och "skogens mitt", och "Vita sten", nedför en backe mot "Odlingsgårdet", som var stort och långt, nedför backen mot "Kärrstugårdet", över bron och så rakt fram till sjön Varvaren. Första gången vi gick den vägen på vintern, var en vuxen med och provade isen. Vägen blev då lite närmare. Här gick även vår mor och hennes syskon från Ängstorp, och även från Dahl, Hällsnäs och Kärrstugan till Petersborgskolan.

Minnen från sin ungdomstid som torpar-och fiskar-dotter vid Hornö, på södra Mörkö, åren 1908-1926 berättade av Gerda Lord f. Eide, från Mølno.

Gerdas föräldrar träffades vid Hörningsholm, där pappan var trädgårdsdräng och mamman var piga hos fam. Vahlgrän på Sanda gård. Paret flyttade som nygifta till Egelslund i Egelsvik och pappan Erik Eide tog arbete på Oaxens kalkbruk. Gerda föddes 1905 och 1908, flyttade familjen till Hornö på s Mörkö. Hon var då 3 år. Då var Hornö ett litet fint ställe med öppna åkerlyckor, c:a 6 tnl. åker + en del fina betesängar. Från berget söder om boplatsen hademan en fin utsikt över fjärdarna ut mot Landsort.

Det fanns häst, kor och smådjur på stället, men inga moderniteter såsom el. och telefon. Sina affärsresor gjorde man mestadels till Trosa, samt Oaxens handel.

Någon farbar väg till stället fanns ej, längre än till Klubben, som ligger c:a 4 km. norr ut från Hornö, och ännu i dag slutar vägen vid Ekö och därifrån leder bara en stig den sista km. fram till stället.

Gerda upplevde sig själv, under uppväxtåren, mera som pojke än flicka, beroende på att hon alltid måste deltaga i grovarbetet på torpet, såsom körslor i jord- och skogsbruket samt som forkusk med fisk och strömming till Hölö järnvägs-station. Pappan var fullt upptagen med fisket varför vägtransporten föll på dotterns lott.

För att kunna genomföra vägtransporterna hade man placerat sin hästvagn hos bonden Ture Larsson och uppe vid Klubben.

Föräldrarna använde båten för att frakta upp fisken till Klubben och dottern fick gå med hästen dit upp. Emedan det var en jobbig och lång väg att gå, tränade Gerda både sig själv och sin häst i ridningens ädla konst. I början var det lite problem med att få hästen att bära sin ryttare, men efter en tid gick ridningen riktigt bra.

På färdvägen upp till Klubben fanns 14 st. grindar som skulle passeras och detta vållade förstas rytтарinnan en hel del besvär med avstigning och uppsittning på hästryggen. Gerda kom på ett knep att förenkla grindöppningen. Hon skaffade sig en specialkrok varmed hon från hästryggen kunde lyfta och lägga på grindhaspen, samt tränade sin häst, så han med bringan, sköt upp och igen grinden. Vid dessa forkörslor var det att vid 12-13-tiden, när dagens fångst var inbärgad, ge sig iväg hemifrån Hornö, för att i tid hinna till järnvägen med sina varor och sedan vända hemåt igen. Då kunde klockan bli både 11 och 12 på natten, en ganska lång arbetsdag för en ung flicka. Inte att undra över att hennes uppdrag som forkusk och ryttare blev mycket omtalad bland bygdens folk..

Till skolan i Löten hade Gerda 2 timmars fotmarch morgon och kväll, = 4 tim/dag. Det var dock undervisning bara varannan dag, men ändå en krävande skolgång. Här kom emellanåt familjens vita häst till god hjälp, att bära sin rytтарinna till och från skolan.

Det dagliga livet i skärgården var präglad av överlevnads- och försörjningsplikter. Man var också hänvisad att grannar emellan hjälpas åt med många arbetsuppgifter genom arbetsbyte. Som exempel för Eides på Hornö, varje höst, till Grönsö och tröskade. Det var att lasta tröskverk och motor ombord på en liten färja och bogsera till grönsö. Då kom även karlar från andra hemman och hjälpte till.

En liten historia om tröskhjälp:

Gamla Rosholmarn, som var känd för att vara mycket morgonpig, var

vid ett tillfälle onbedd att komma på tröskhjälp till sina släktingar i Eriksö. Han gick hemifrån i tidig otta och var på plats redan vid 4-tiden på morgonen. Gårdsfolket låg fortfarande och sov. Rosholmsgubben, som blev på dåligt humör, väckte upp folket och sa till dom: Har ni tid att ligga och sova till långt fram på dagen må ni gärna fortsätta med det, och så gick han hem igen. Det blev ingen trösk den dagen.

Närmaste boställe till Hornö var Sandholmen, och där bodde en gumma, vilken Gerda som barn, hälsade på då och då. Gumman hade som vana att emellanåt lägga in en 'prilla' och det upptäckte Gerda som även berättar om detta, vilket gumman uppfattade som grovt förtal. Vid Sandholmen var det mycket enkel bebyggelse, endast den lilla stugan utan några som helst bekvämligheter, inte ens ett ordentligt 'dass' (=hemlighus) fanns. Istället var en bräda upplagd mellan två lagom stora stenar, och fick tjänstgöra som utedass.

Första världskriget 1914-18.

Från mobiliseringen den 20 okt. 1914 minns Gerda att det mitt i natten kom en karl med militärorder till pappan, Erik Eide.

Han skulle omedelbart inställa sig på i ordern angiven plats för placering på okänd ort. Långt senare fick fam. veta att han var förlagd vid Trosa-Lands kyrka.

Den landstormsstyrka som bevakade södra Mörkö, kom från Vingåker. Dessa hade till uppgift att kontrollera alla fartyg som passerade ifarleden utanför och syna deras destinationshandlingar. Om fartygen ej godvilligt stannade upp hade man order att först skjuta 3 varningsskott och hjälpte ej detta skulle man skjuta skarpt. Då fartygsbefälen i allmänhet åtlydde dessa order förekom inga svåra interntson i dessa farvatten. Däremot blev en stor båt, troligen Tysk, beskjuten av ryssarna någonstans utanför Gottland. Detonationerna från den beskjutningen hördes ända till Hornö och vid Landsort hade man även sett skenet från eldgivningen.

Under den här tiden fick civilbefolkningen emellanåt ställa upp med en del tjänster till militären. Gerda minns att hon fick dra slipstenen när landstormskarlarerna slipade sina bajonetter.

Vid ett annat tillfälle var hon tillsammans med pappan på färd till Oaxen, och eftersom de hade en nyanskaffad båt, som bevakningspersonalen ej kände igen blev dom två gånger beskjutna och prejade för att visa sin legitimation.

Tjänstgörande prästen i Mörkö, kyrkoherde Ljunge, var mycket rädd och uppskrämd inför krigshotet.

En gång kom han mitt i natten ut till Hornö för att höra efter om 'ryssen' var på väg in mot huvudstaden. Då gällde det för Eides att försöka lugna den den uppskrämda prästen.

Vid ett annat tillfälle skulle Ljunge ut till Fifong i ett tjänsteärendet och anlidade båtskjuts från Hornö.

Då man kommit ut på fjärden och närmade sig Fifong hördes skrik och skrän från holmarna omkring. Prästen blev rädd och utropade: Nu kommer ryssen, Nu kommer ryssen. Lyckligtvis var det bara ugglorna som väsnades på holmarna intill.

En annan gång kom Ljunge, också mitt i natten, och hörde efter om Landsorts fyr lyste. Ja nog lyste den i går kväll när vi gick å lade oss. Den måste omedelbart släckas, för nu kommer ryssen och beskjuder oss och då kommer hela Mörkö att försvinna.

En fartygsolycka i Himmerfjärden:

Under en höststorm i början av 1920-talet hände en tragisk fartygsolycka i farleden mellan Björnö och Stenskärs fyr.

Ett lastfartyg: 'Viktor Rydberg' senare omdöpt till 'Astrea' kom genom Södertälje kanal, och Hallsfjärden ut i Himmerfjärden med last av kli och div. stycke gods, varav en hel del järnvaror.

Redan när fartyget passerade Skanssundet hade lasten börjat förskjuta sig och när båten kom ut på större vatten med grövre sjögång uppstod så stark slagsida att fartyget sjönk.

Av besättningen om 20 man tog sig 17 st. i livbåtarna och räddade sig iland på Hornö. 2 maskinister och en ombordvarande passagerare omkom. Förlisningen berodde på felstuvning av lasten, då man hade stuvat det lätta klippartiet i lastrummet och det tunga stycke godset plaserats på däck.

De 17 man av besättningen som tog sig iland på Hornö blev omhändertagna av fam. Eide, där de alla fick komma in i stugvärmen och fick torka sina kläder samt blev utspisade med sill och potatis, vad som fanns att tillgå för tillfället i det lilla fiskarhemmet. Eide och en av fartygsbefälet for med Eides båt upp till Stensund och därifrån anmälde olyckan till rederiet. Olyckan som hände under nattetid gjorde denna händelse ändå mera tragisk.

Någon tid efter olycksnatten kom ett bärgningsfartyg för att dra loss haveristen. Detta fartyg var utrustat med uppblåsbara pontoner, som med dykares hjälp fördes in under båtskrovet och sedan fylldes med luft och på så sätt lyftes fartyget och sedan in på grundare vatten i Tokviken.

Bärgningsfartyget och bärgningen blev en intresant händelse i skärgårdsbornas liv varför många tog sig dit för att beskåda det hela. Allmänheten togs väl omhand och fick gå ombord på bärgningsbåten och bese den. Bland annat fick man se på när kocken gräddade pannkakor och visde sin skicklighet att vända pannkakan direkt i luften från pannkakslaggen.

Vid dessa besök hände sig att dykaren, som arbetat i haveristens motorrum kom ombord på bärgningsfartyget och med sina leriga dykarskor lämnade stora smutsiga fotspår på däck. En flicka bland besökarna utbrast: Titta mamma vilka stora fåler hangjort. En götegorgare i besättningen hörde uttrycket och frågade vad flickan sa. Hon säger att det blev stora spår, förklarade mamman. Men hon sa fåler sa karlen då. "Fåler" ett typiskt bygdeuttryck.

Nöjesliv och personlig samvaro bland skärgårdsbefolkningen hade ganska litet utrymme i människornas liv vid den här tiden, men vid jultid samlades man ibland till julkalas tillsammans med familjerna. De äldre umgicks på sitt vis och ungdomarna förströdde med olika lekar och skojade i största allmänhet. Man berättade även historier och minnen som kan vara roliga att återge även ivår tid.

Här några händelser som Gerda särskilt minns, både med tragisk bakgrund och av mera roande karaktär:

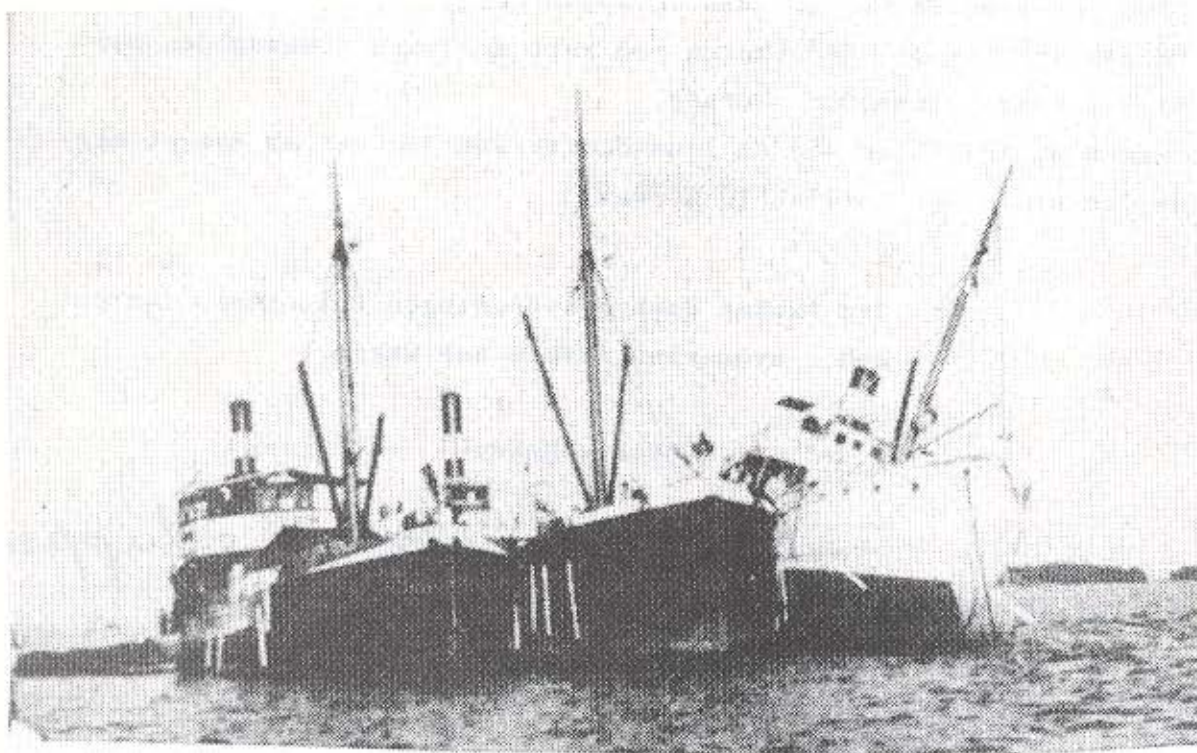
Vid Källstugan på s. Mörkö bodde en familj med två söner, varav den ene tjänade dräng på Långö, strax väster om Hornö. Fadern och den andre sonen skulle besöka pojken som var på Långö. Det var blank och fin is på sjön och man bestämde sig för att åka skridskor, men utanför Hornö hände olyckan: Isen brast och båda karlarna drunknade. Vid ett senare tillfälle drunknade även den andra brodern.

En annan tragisk händelse berättas att under rysshärjningen 1719 blev 7 st. bonddrängar skjutna vid 'Törnlöt' en liten slätt mellan två höjder på Hornö udde.

Gerda och en flickvän i samma ålder besökte vid ett tillfälle en fest på Oaxen. Just då låg en kolbåt inne vid kajen för lossning. Arbetet var avslutat för dagen och flickorna blev nyfikna att se hur det såg ut ombord på båten och klättrade därför över den skrangliga landgången in på båten. Men nu upptäckte besättningsmännen att det var besök ombord och tittade ut ur sina kojor. Det syntes skallar överallt och då blev flickorna rädda och sprang fort iland.

Kungen och hans fiskare på Tullgarn:
Kung Gustav V och fiskare Erksson Gjorde ofta fiskeutflykter vid kungens besök härstädes. Vid en av dessa utflykter hade fiskarn sin lilla dotter med sig i båten. Hon satt och betraktade kungens utseende och säger plötsligt: 'De va förskräligt så stora å fula tänder kungen har!' Fiskarn blev förstas orolig att majestätet skulle ta illa upp, men flickan blev belönad med några slantar för att hon pratade ren svenska.

Nedtecknat och återgivet efter personlig berättelse i jan. 1991.
Alfons Davidsson.

Det olycksdrabbade fartyget vid en senare grundstötning.

UPPLEVELSER FRÅN EN INFLYTTAD i samband med hur man får hembygdskänslan och rötter i sin hembygd.

Undertecknad är inte bara inflyttad Mörköbo, utan även inflyttad till Sverige. När jag kom till Sverige 1970, verkade Sverige vara mycket rymligt, med gott om plats, i motsats till det trånga Nederland, där jag är född. Av 21 år i Sverige har jag bott 10 år i Järna och 11 år i Hölö, uppdelat på 5 år i Hölö och 6 år på Mörkö. Varje gång man hamnar på ett nytt ställe skall det utforskas, omgivningen upptäckas, och där tackar jag hembygdsföreningen för promenader, gökotteutfärder, m.m.

Men den riktiga känslan för hembygden infann sig först med Mörkökursen, som jag har varit med i sen starten och där jag fick uppleva stor kunskap om Mörköbygden förr och nu förmedlad genom Alfons och Karin Davidsson. Man träffar inte bara andra Mörköbor och "sommar"mörköbor, man upptäcker även Mörkö i sina avlägsnare delar. Och när man håller på i ett par år, så har man sakteligen fått rötter.

Hus och ställen har sin historia, som gör att platserna blir "mänskliga" genom människorna som bott där, vars levnadsöden har blivit kända genom Mörkökursen.

Mörkö upplever jag som en ljus ö, eftersom jag vet så mycket mer om den nu, än för 5 eller 10 år sen

Jag tackar hembygdsföreningen Hölö-Mörkö för det och i synnerhet Alfons och Karin.

Undertecknad:

Annie Schipper

KONSTNÄREN SUNE ROOTH ; BERGVIK ,HÖLÖ.

Sune Rooth har formgivit en vacker brosch i silver med tre hängen av förgyllt silver, som komplement till Hölödräkten och till alla kvinnor i Hölö som vill bära den.

Sune har tänkt på Hölös närhet till kusten. Broschens inre linje symboliserar strandlinjen och de tre hängena, öarna utanför. Omvänt ett vikingaskepp med tre segel . Hängena anknyter också till traditionella dräktbroscher.

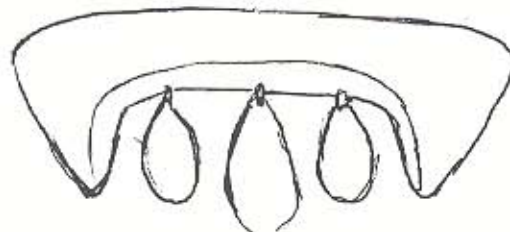
Sune vill inte åta sig tillverkningen av så små ting , hans fingrar har mer sysslat med kraftigare ting som järn m.m., därför har vi bett silversmeden Marie Fernström, som också tillverkar smycken för Torc Källberget , att stå för tillverkningen av HÖLÖBROSCHEN.

Sune har skänkt formgivningen till HÖLÖ MÖRKÖ HEMBYGDSFÖRENING för vilket vi härmed tackar så innerligt. TACK SUNE!

Styrelsen genom

Vera Gustafsson
Vera Gustafsson

P.S Den som vill se broschen och beställa, ring Vera 57377 för vidare upplysning.

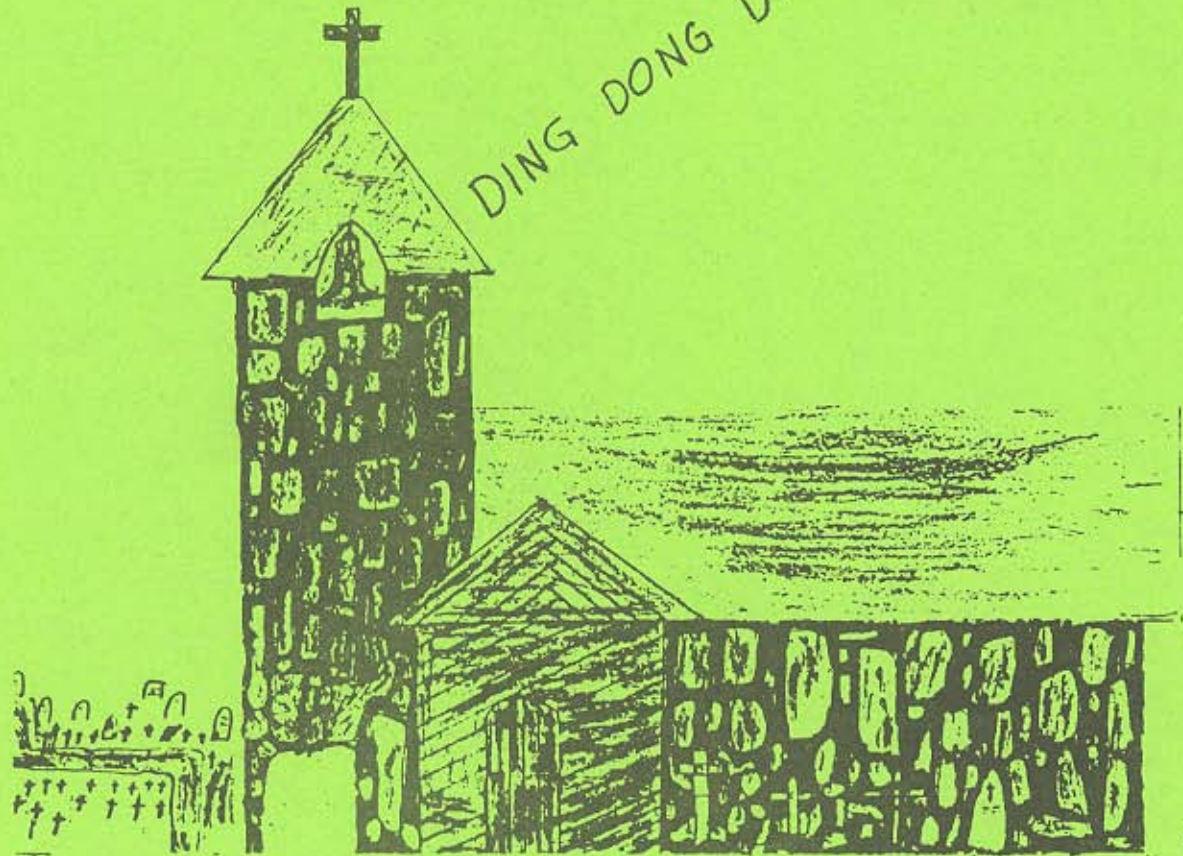

Typ. 256 55.

54	2	Jakloden	—	v. 1	5	Ålder	Fosta, Rallare Engström	52.
55	1	Tyckklädesmon.	v.	85	v.		Nykrogan, Skövde Ljunggren	
56	1	Waderhufva	v. l.	—	v.		Ullaby, Isaac Andersson	
57	2	Schaketter	v.	50	v.		Laxafota, dr C. E. Ersson	
58	2	—	—	v. 1	—	v.	Högsta, Skövde. St. G. Andersson	
59	1	par Muddlar	v.	65	v.		Grytte, Clara K. Nilsson	
60	1	Ärmi	—	—	—	v.	Högsta, Skövde St. G. Andersson	
61	4	—	—	v. 1	5	v.	Jernskettle, Sig. Joh. Pettersson	
62	2	Älsändukar	—	—	—	v.	Grytte, Pigan Clara Nilsson	
63	2	—	—	v.	95	v.	Skälby, Stald. St. G. Ersson Hæstus	
64	2	—	—	v.	1	—	v.	Högsta, B. C. F. Jansson
65	1	—	—	v.	1	—	v.	Kerby, M. Josef. Lindström
66	2	par Strumpor	v.	1	70	v.	Löfströgan, C. O. Andersson Hæstus	
67	2	—	—	v.	1	55	v.	Hæstus, Carolina Lindström
68	2	—	—	v.	1	55	v.	Dahls, Stald. Joh. Larsson Hæstus
69	2	—	—	v.	1	50	v.	Skjogarn, Sven Sjogren
70	2	Lintyg	v.	3	50	v.	Sörby, Ad. Tureholm	
71	2	—	—	v.	4	20	v.	Sörby, kyrkv. P. Staf
72	2	—	—	v.	4	5	v.	Skälby, Stald. And. Nilsson
73	2	—	—	v.	4	15	v.	Högstabergh, Bergström Hæstus
74	2	—	—	v.	4	5	v.	Sörby, Stald. L. Gust. Pettersson
75	2	—	—	v.	4	15	v.	Ljungönd, Brante Hæstus
76	1	Parhadarnis	v.	85	v.		Ekerby, Stald. E. Ersson	
77	2	par handskar	v.	1	10	v.	D. Karpman	
78	3	par Västar	v.	75	v.		Urvik, B. C. and G. Pettersson	
79	1	par kängor	v.	4	—	v.	D. Karpman	
80	1	—	—	v.	3	75	v.	Sörby, dr. Lars G. Pettersson
81	1	—	—	v.	4	55	v.	Dahl, Stald. Joh. F. Larsson

Typ 316 65.

DING DONG DING DONG

4-11
E.P.C.
1917

